

A Qualitative Study of Feelings of Social Exclusion among the Marginal Residents of Tehran (Case Study: Morteza Gerd Neighborhood)

Nasrin Saki

PhD Student in Economics Sociology and Development, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran (sakinasrin59@gmail.com)

Hossein Dehghan (Corresponding author)

Assistant Professor of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran (dehqan.azad@gmail.com)

Faizollah Nouroozi

Assistant Professor of Sociology, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran (faizollah_nouroozi@yahoo.com)

Abstract

Social exclusion is a broad concept in the fields of social sciences and social policy, occurring when individuals are unable to fully participate in society or engage effectively with others due to a lack of social, cultural, and civil rights. Peripheral residents on the outskirts of cities are particularly vulnerable to this phenomenon. This study aimed to explore the experiences and perceptions of social exclusion among residents of a marginalized area. A qualitative approach was employed, using interviews as the primary data collection method. The participants consisted of 20 residents of the Morteza-Gerd area along the Azadegan Highway in Tehran. The study used theoretical sampling, and the collected data were analyzed through thematic analysis. The findings revealed four main themes related to the experience of social exclusion: the sense of stigma, economic inequality and low social welfare, security issues and crime, and changes in social relationships and interactions. The analysis indicated that social exclusion, combined with isolation and limited social interaction, traps individuals in a continuous cycle of poverty and relative deprivation, perpetuating feelings of marginalization, reducing self-confidence, and limiting opportunities for social participation.

Keywords: Social exclusion, relative deprivation, peripheral residents.

Social Problems of Iran, Vol. 16, No. 4, Winter 2026

Received: 09/07/2025 Accepted: 22/10/2025 Pages 51-90

2476-695X© The Author(s). Published by Kharazmi University

ISSN: 2476-6933

Extended Abstract

1. Introduction

Social exclusion is a complex and multidimensional concept in the social sciences and a major concern in social policy, affecting individuals across society. However, some groups are more vulnerable due to various factors, such as low income, family stress, imprisonment, educational difficulties, belonging to ethnic minorities, living in deprived urban or rural areas, mental health challenges, age, and disability. For instance, children from low-income families are at higher risk of unemployment or incarceration, while individuals affected by family tensions face risks of homelessness and engagement in high-risk behaviors. Older adults often experience greater isolation and loneliness due to poverty, occupational discrimination, and reduced social participation. The European Union defines social exclusion as the inability of individuals to fully participate in society due to a lack of civil, political, social, and cultural rights, seeing it as the combined result of unemployment, skill deficits, inadequate housing, and broken family structures. The concept, developed since the 1970s, encompasses diverse groups including migrants, minorities, vulnerable children, and individuals with substance use issues, often overlapping with poverty. Social exclusion involves social, cultural, and moral disconnection between the individual and society, resulting in deprivation of welfare resources and opportunities. This phenomenon is sometimes invisible, manifesting primarily as internalized feelings. Poverty provides the conditions for exclusion, as lifestyle changes and the formation of a “culture of poverty” increase the likelihood of marginalization. Social stigma and shame further undermine an individual’s credibility and standing in society. The present study examines the sense of social exclusion among residents of the Morteza-Gerd marginalized neighborhood on the outskirts of Tehran, employing a relative deprivation perspective, and analyzes the role of inefficient administrative structures and social inequalities in fostering this sense of exclusion.

2. Methodology

This study employed a qualitative research design, utilizing interviews as the primary data collection method, and the data were analyzed using thematic analysis. Thematic analysis, through the systematic organization of dispersed data, enables the identification of key concepts and provides a comprehensive understanding of the study context. Interviews were conducted with residents of the marginalized Morteza-Gerd neighborhood on the outskirts of Tehran and continued until theoretical saturation was reached—that is, until new interviews yielded no significant additional information. In this study, theoretical saturation was achieved after interviewing twenty participants. Sampling was carried out using theoretical sampling, a form of purposive sampling that facilitates theory development and exploration of events, continuing until the categories reached saturation. The interviews

included questions regarding participants' economic conditions and social welfare, satisfaction and sense of belonging to their neighborhood, willingness to migrate, quality of relationships with other residents, interactions with the broader society, perceptions of local and broader cultural norms, and the quality of urban services and physical conditions of the neighborhood. The interview data were first coded, then organized into subcategories, and ultimately consolidated into main categories. This process involved open, axial, and selective coding, following the three-stage grounded theory methodology. To ensure research credibility, the researcher maintained close contact with participants throughout data collection and considered their feedback on the findings and interpretations to enhance the validity of the analysis. Some interviews were audio-recorded with written consent, while others were documented through simultaneous note-taking. Participants' consent and cooperation were secured at all stages, and all data were collected and analyzed in accordance with established ethical research principles.

3. Findings

This qualitative study aimed to examine the experience of social exclusion and relative deprivation among residents of the marginalized Morteza-Gerd neighborhood on the outskirts of Tehran. Data were collected through interviews with twenty participants. Most participants had low educational attainment, were unemployed or engaged in temporary and unstable jobs, and some were renters. Data analysis followed the three-stage grounded theory approach, including open, axial, and selective coding, which led to the identification of four main categories: feelings of stigma, economic inequality and social welfare, security and crime issues, and changes in social relationships and interactions. Feelings of stigma manifested through a sense of inferiority, the presence of addicts and homeless individuals, and various migrants, resulting in shame, embarrassment, and diminished self-confidence among residents, to the extent that many were reluctant to introduce their neighborhood or interact with others. Economic inequality and social welfare issues encompassed a lack of job opportunities, temporary and low-income employment, insufficient income, and the absence of essential facilities such as clean drinking water, transportation, and health and educational services, making daily life difficult for residents. Security and crime issues included street and ethnic conflicts, various thefts, street harassment, and the presence of non-local offenders, creating a persistent sense of insecurity and threat, leading to anxiety and concern among residents. Changes in social relationships and interactions appeared in the form of isolation, feelings of separation, reduced self-confidence, and limited out-group interactions, with residents showing little interest in engaging with individuals outside their neighborhood and avoiding disclosing their place of residence. The findings indicate that social exclusion in this neighborhood results from a combination of economic deprivation, limited welfare facilities, insecurity and crime, and restricted opportunities for social and cultural engagement, all of

which diminish self-confidence, generate feelings of shame and embarrassment, and foster social isolation. These experiences demonstrate that living in such environments not only constrains the quality of life and economic well-being of residents but also impairs their capacity for social participation, the development of healthy relationships, and a sense of belonging, creating a cyclical pattern of deprivation and social exclusion that negatively affects all aspects of residents' lives.

4. Conclusion

The findings indicate that residents of the marginalized Morteza-Gerd neighborhood experience social exclusion due to economic and cultural deprivation, accompanied by a sense of relative deprivation. Four main categories were identified: feelings of stigma, economic inequality and social welfare, security and crime issues, and changes in social relationships and interactions. Feelings of stigma arise from the presence of migrants, refugees, addicts, and homeless individuals, which negatively impact local values and ethics, leading to reduced trust, social isolation, discrimination, and disrespect toward residents, thereby threatening their psychological well-being. Economic inequality and low levels of welfare contribute to feelings of worthlessness, incapacity to meet basic needs, social isolation, and reduced self-confidence, pushing residents from material poverty to psychological exclusion. Lack of job opportunities, temporary employment, insufficient income, and inadequate welfare facilities make daily life difficult and perpetuate the cycle of deprivation and poverty. Security and crime issues create feelings of helplessness and insecurity, erode trust in governmental institutions, limit social and economic opportunities, and increase instability and social exclusion; the presence of offenders, frequent street conflicts, and thefts exacerbate residents' fear, stress, and anxiety, reducing their engagement in social activities. Changes in social relationships and interactions, as a consequence of these conditions, lead to isolation, decreased trust, reduced positive interactions, heightened feelings of separation, depression, and psychological disorders. To reduce social exclusion and enhance well-being, improving access to education, providing social and psychological support services, strengthening public security, offering welfare support for those in need, creating financial and employment opportunities through banks, associations, and unions, and delivering services via charities and NGOs can play a critical role. These interventions increase awareness, skills, economic opportunities, and positive social interactions, reduce isolation and psychological exclusion, enhance trust and solidarity among residents, and disrupt the cycle of deprivation and social exclusion, enabling residents to experience better quality of life and social participation.

Keywords: Social exclusion, Relative deprivation, Residents of marginalized neighborhoods.

مطالعه کیفی احساس طرد اجتماعی در میان حاشیه‌نشینان تهران (مورد مطالعه: محله مرتضی‌گرد)

نسرین ساکی^۱ حسین دهقان^۲ فیض‌الله نوروزی^۳

چکیده

طرد اجتماعی یکی از مفاهیم کلیدی در حوزه علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری اجتماعی است و زمانی رُخ می‌دهد که افراد به دلیل فقدان حقوق اجتماعی، فرهنگی و مدنی، قادر به مشارکت کامل در جامعه و برقراری ارتباط مؤثر با سایر اعضای آن نباشند. ساکنان مناطق حاشیه‌نشین اطراف شهرها، از جمله قربانیان اصلی این پدیده به شمار می‌آیند. پژوهش حاضر با هدف کشف احساس ساکنان منطقه‌ای حاشیه‌ای در خصوص طرد اجتماعی انجام شده است. بدین منظور، از روش کیفی و تکنیک مصاحبه بهره‌گرفته شده است. شرکت‌کنندگان در این مطالعه، ۲۰ نفر از ساکنان محله مرتضی‌گرد واقع در منطقه ۱۹ شهر تهران بودند که به شیوه نمونه‌گیری نظری انتخاب شدند. داده‌های حاصل، با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون مورد تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش چهار مقوله اصلی را در ارتباط با طرد اجتماعی در این منطقه شناسایی کرد: احساس داغ‌نگ، نابرابری اقتصادی و سطح نازل رفاه اجتماعی، مشکلات امنیتی و وقوع جرم و نهایتاً تحول در ساختار و روابط اجتماعی. تفسیر داده‌ها نشان داد که طرد اجتماعی در میان ساکنان، همراه با انزوا و نبود تعاملات اجتماعی، آنان را در چرخه‌ای معیوب از فقر و احساس محرومیت نسبی گرفتار می‌سازد. ساکنان مناطق حاشیه‌نشین، به‌ویژه در مرتضی‌گرد، تجربه‌ای عمیق از طرد اجتماعی دارند که با احساس داغ‌نگ، ناامنی، فقر و انزوای اجتماعی همراه است. این شرایط، نه تنها تعاملات اجتماعی آنان را محدود کرده، بلکه چرخه‌ای پایدار از محرومیت و نابرابری را بازتولید می‌کند.

کلیدواژگان: طرد اجتماعی، محرومیت نسبی، فقر، نابرابری، مناطق حاشیه‌ای.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصاد و توسعه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران/ sakinasrin59@gmail.com

۲. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران (نویسنده مسئول)/ dehghan.azad@gmail.com

۳. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران/ faizollah_nouroozi@yahoo.com

۱. بیان مسئله

طرد اجتماعی از مفاهیم پیچیده و گسترده در حوزه علوم اجتماعی و از موضوعات اساسی در سیاست‌گذاری اجتماعی به شمار می‌رود. این پدیده می‌تواند هر فردی را تحت تأثیر قرار دهد، اما برخی افراد بیش از دیگران در معرض آن هستند. افرادی با پیشینه‌های خاص نیز ممکن است آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به طرد اجتماعی داشته باشند. عوامل مخاطره‌آمیز متعددی وجود دارد که می‌توانند افراد را در معرض طرد اجتماعی قرار دهند، از جمله درآمد پایین، تنش‌های خانوادگی، تجربه زندان، مشکلات در فرآیند تحصیل، تعلق به اقلیت‌های قومی، زندگی در محله‌های محروم شهری یا نواحی حاشیه‌ای و روستایی، فقدان سلامت روان، سن بالا و معلولیت.

برای مثال، کودکانی که در خانواده‌هایی با درآمد پایین رشد می‌کنند، در آینده بیشتر در معرض بیکاری یا زندان قرار دارند. کودکانی که از تنش‌های خانوادگی آسیب دیده‌اند نیز بیشتر در معرض خطر بی‌خانمانی، دزدی، فرار از خانه، ارتکاب اعمال خلاف و مصرف مواد مخدر هستند. همچنین، برخی افراد سالمند نیز در معرض طرد اجتماعی قرار دارند. بسیاری از آنان با فقر و تبعیض‌های شغلی مواجه‌اند و کاهش توان حرکتی می‌تواند مانعی برای مشارکت فعال اجتماعی آنان باشد؛ این وضعیت ممکن است منجر به بروز افسردگی، احساس تنهایی و ضعف روحی شود (واحد طرد اجتماعی، ۲۰۰۸). بر اساس تعریف اتحادیه اروپا، طرد اجتماعی زمانی رخ می‌دهد که افراد به دلیل فقدان حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، قادر به مشارکت کامل در جامعه نباشند. این پدیده، نتیجه ترکیبی از مسائل درهم‌تنیده مانند بیکاری، فقر مهارتی، مسکن نامناسب، درآمد پایین، وضعیت نامطلوب بهداشت و فروپاشی خانواده است (کمیسون اروپا، ۲۰۱۳).

مفهوم طرد اجتماعی نخستین بار در دهه ۱۹۷۰ در ارتباط با افرادی به کار رفت که از نظام بیمه اجتماعی شغلی برخوردار نبودند. با گذر زمان، دامنه کاربرد این مفهوم گسترش یافت و گروه‌هایی نظیر کارگران بیکار، مهاجران، اقلیت‌های قومی و مذهبی، سالمندان، افراد دارای معلولیت، کودکان آسیب‌دیده و افراد دارای اعتیاد را نیز دربرگرفت. امروزه، طرد اجتماعی با مفهوم فقر همپوشانی یافته است و در مطالعات مرتبط با فقر نیز به کار می‌رود (ساندرز و تسوموری، ۲۰۰۲: ۱۰). در یکی از تعاریف، طرد اجتماعی فرآیندی دانسته شده است که

1. Social Exclusion Unit
2. Saunders & Tsumori

طی آن، گروه‌ها و افراد خاصی از اجتماع طرد و به حاشیه رانده می‌شوند (بلیک، ۱۳۸۵: ۵). با این حال، این تعاریف غالباً روشن نمی‌سازند که این افراد از چه حوزه‌هایی طرد شده‌اند. از این رو، لازم است که تعاریف ارائه شده به جنبه‌های مختلف و زمینه‌های بروز طرد نیز اشاره کنند.

در همین راستا، برخی پژوهشگران طرد اجتماعی را شکافی اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی میان افراد و جامعه تلقی می‌کنند (پیرسون، ۲۰۰۲). یوراست^۳ (۲۰۱۸) نیز طرد اجتماعی را به مثابه نوعی محروم‌سازی و واپس‌زنی از جامعه و منابعی تعریف می‌کند که می‌توانند به رفاه افراد کمک کنند و زمینه ارتقای توانمندی‌ها و بهره‌گیری از فرصت‌ها را برای آنان فراهم آورند. بر این اساس، طرد اجتماعی طیفی گسترده از عوامل را در برمی‌گیرد که شانس دست‌یابی افراد و گروه‌های خاص به رفاه و زندگی با کیفیت را محدود می‌کند. نکته مهم آن است که برخلاف تصور عمومی، طرد اجتماعی همواره به معنای رانده شدن آشکار فرد یا گروهی خاص از سوی جامعه یا دیگران نیست. در بسیاری موارد، طرد به صورت پنهان و نادیدنی رخ می‌دهد؛ شکلی از طرد که صرفاً احساس می‌شود، اما قابل مشاهده، تعریف دقیق یا نام‌گذاری روشن نیست (زیبرا، ۱۳۸۵: ۱۴).

فقر یکی از پایه‌های اساسی شکل‌گیری طرد اجتماعی محسوب می‌شود و در بسیاری از جوامع محروم، این دو پدیده به‌طور هم‌زمان و پیوسته مشاهده می‌شوند. هرچند از منظر مفهومی، فقر و طرد اجتماعی دارای تمایزهایی هستند و فقیربودن در همه موارد به معنای تجربه طرد اجتماعی نیست، اما فقر می‌تواند زمینه‌ساز فرآیند طرد و به دنبال آن، حاشیه‌نشینی شود. علت این امر آن است که فقر منجر به تغییر در شیوه‌های زندگی می‌شود؛ گویی فقر، «فرهنگ فقر» را می‌سازد و این فرهنگ نیز بستری مساعد برای طرد شدن از جامعه فراهم می‌آورد. این زنجیره علی را می‌توان به وضوح در میان اقشار کم‌برخوردار مناطق حاشیه‌ای مشاهده کرد و احساس طرد اجتماعی را به راحتی از زبان خود آنان درک نمود. یکی دیگر از ابعاد مهم طرد اجتماعی، «بدنامی» و «شرمساری اجتماعی» است که ریشه در تفاوت‌های فردی و گروهی دارد. آسیب روانی ناشی از بدنامی، از احساساتی چون تحرم، ترس، تنفر یا عدم پذیرش از سوی دیگران نشئت می‌گیرد.

1. Blake
2. Pierson
3. Eurostat
4. Zebra

این وضعیت ممکن است به دلایلی همچون تفاوت‌های شخصیتی، ظاهر فیزیکی، ابتلا به بیماری یا معلولیت، سن، جنسیت یا تمایلات جنسی بروز پیدا کند. بدنامی اجتماعی را می‌توان عاملی دانست که فرد یا گروهی را در نظر دیگران بی‌اعتبار و مطرود می‌سازد (نولان و همکاران، ۲۰۰۶، به نقل از زرین‌کفشیان، ۱۳۹۵: ۱۸۴).

بررسی‌های انجام‌شده در حوزه فقر طی دهه‌های گذشته نشان‌دهنده تحول رویکردهای پژوهشی از فقر درآمدی به فقر قابلیت‌ی و سپس از فقر قابلیت‌ی به طرد اجتماعی است. پژوهش حاضر نیز بر مفهوم طرد اجتماعی با تأکید ویژه بر جنبه‌های فرهنگی آن متمرکز است. تمرکز اصلی تحقیق بر این نکته است که احساس طرد اجتماعی چگونه بر قضاوت‌ها، برداشت‌ها و نگرش‌های افراد تأثیر می‌گذارد. در این زمینه، افراد معمولاً در ارزیابی‌های ذهنی خود، مناطق شهری را به «مناطق خوب» و «مناطق بد» تقسیم می‌کنند. برای ساکنان مناطق موسوم به «مناطق بد»، این تقسیم‌بندی نوعی داغ‌ننگ به همراه دارد؛ زیرا چنین مناطقی با مسائل و مشکلات اجتماعی متعددی روبه‌رو هستند. ساکنان حاشیه‌نشین اطراف شهرها، به‌عنوان اقلیت‌های اقتصادی، از بسیاری از منابع اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی محروم‌اند. احساس داغ‌ننگ ناشی از زندگی در این مناطق، سبب شکل‌گیری حس طرد اجتماعی می‌شود که پیامدهایی فراتر از سطح فردی داشته و هزینه‌های سنگینی را در عرصه فرهنگی و اجتماعی بر جامعه تحمیل می‌کند. این هزینه‌ها اغلب در قالب افزایش جرائم، بروز رفتارهای غیرقانونی و بی‌ثباتی‌های اجتماعی نمود پیدا می‌کنند. ناکارآمدی‌هایی که از احساس ترس، ناامنی و خلاف‌گری نشئت می‌گیرند، موجب افزایش هزینه‌های امنیتی، مراقبتی و تجهیزاتی برای دولت و جامعه می‌شوند. به تعبیر کلس ویتانن^۱ (۱۹۹۹: ۱۱)، این پیامدها بازتاب مستقیم طرد اجتماعی و قطبی‌شدن جامعه‌اند.

پژوهش حاضر در پی آن است که یکی از کارکردهای پنهان فقر، یعنی احساس طرد اجتماعی در میان افراد کم‌برخوردار و ساکنان مناطق حاشیه‌ای را بررسی کند. تحقیقات مختلف نشان می‌دهند که احساس طرد اجتماعی پیامدهای ناگواری به همراه دارد که مهم‌ترین آن‌ها انزوای اجتماعی و در برخی موارد افزایش گرایش به آسیب‌های اجتماعی است. با توجه به مسائل اقتصادی که در جامعه امروز ایران وجود دارند، اغلب پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه حاشیه‌نشینی بر ابعاد اقتصادی و کالبدی حاشیه‌نشینی متمرکز بوده‌اند و تجربه زیسته ساکنان این مناطق از منظر روانی-اجتماعی کمتر مورد توجه قرار گرفته

1. Kelles-Viitanen

است. بررسی احساس طرد اجتماعی در میان مناطق حاشیه نشین نیز، نیازمند تحقیقاتی است که تصویر روشنی از نحوه ادراک، تجربه و پیامدهای طرد اجتماعی در میان گروه‌های حاشیه نشین ارائه نماید. از آنجاکه احساس طرد اجتماعی بر فرآیندهای بازتولید نابرابری و انسداد اجتماعی، کاهش سرمایه اجتماعی و گسترش ناامیدی مؤثر است، لذا شناسایی ابعاد مختلف آن و تحلیل سازوکارهایی که این احساس را در میان ساکنان مناطق حاشیه نشین تقویت می‌کند ضرورت دارد. شناخت علل این احساس می‌تواند به طراحی برنامه‌های حمایتی و روان‌درمانی کمک کند و تحقیق در این زمینه به بهبود تعاملات اجتماعی و ارتقای همبستگی اجتماعی یاری می‌رساند.

یکی از سکونتگاه‌های غیررسمی و مناطق حاشیه‌ای اطراف تهران، محله مرتضی گرد است که در محدوده اتوبان آزادگان و در حریم منطقه ۱۹ واقع شده است. این ناحیه که پیش‌تر در قالب روستای مرتضی گرد از توابع بخش خلایز شناخته می‌شد، دارای بافتی روستایی بوده است. طی دهه‌های اخیر، بسیاری از زمین‌های کشاورزی این منطقه توسط مالکان به فروش رسیده و ساخت‌وسازهای مسکونی در اراضی غیرقانونی و صرفاً بر پایه معاملات قولنامه‌ای صورت گرفته است. این ساخت‌وسازها نه تنها فاقد ایمنی‌های لازم و نظارت مهندسی هستند، بلکه تحت کنترل و نظارت شهرداری نیز قرار ندارند. پژوهش حاضر درصدد است با مطالعه کیفی و نظام‌مند، به بررسی احساس طرد اجتماعی در میان ساکنان محله حاشیه‌ای مرتضی گرد و زمینه‌های آن بپردازد.

۲. چارچوب مفهومی

مطالعه متون و نظریات مرتبط در پژوهش کیفی به محقق کمک می‌کند تا فضای موضوعات اصلی، مفاهیم کلیدی و خلأهای پژوهشی را بشناسد. نظریه‌ها و مدل‌ها به تحلیل و درک داده‌های کیفی کمک می‌کنند و پس از تحلیل داده‌ها، برای بررسی این‌که یافته‌ها چگونه با نظریه‌ها و مطالعات قبلی هماهنگ است و یا برخلاف آن‌هاست، اهمیت دارد. در پژوهش حاضر نیز محقق از رویکردهای نظری مربوط به مفاهیم کلیدی در تحقیق استفاده کرده است تا به درک و دریافت بهتری از یافته‌ها برسد.

صاحب‌نظران تعاریف متعددی از مفهوم طرد اجتماعی ارائه کرده‌اند. از این رو، تعریف دقیق این پدیده کار ساده‌ای نیست، چراکه طرد اجتماعی مفهومی چندبُعدی است که علاوه بر بُعد اقتصادی، در حوزه‌های گوناگون محرومیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نیز

تأثیرگذار است. در تحلیل و بررسی مفهوم طرد اجتماعی، رویکردهای مختلفی در خصوص شکل‌گیری آن وجود دارد. یکی از مشهورترین طبقه‌بندی‌ها به «سیلور» جامعه‌شناس آمریکایی تعلق دارد. وی سه پارادایم اصلی برای درک الگوهای معمول طرد اجتماعی معرفی می‌کند (سیلور، ۱۹۹۴، ۲۰۰۶):

پارادایم انسجام یا همبستگی: طبق این رویکرد، اگر افراد از گروه خود گسسته شوند - یعنی آنانی که از سوی دیگران مورد توجه نیستند و خود نیز به گروه اجتماعی احساس تعلق ندارند - تمایلی به رعایت هنجارهای گروه نخواهند داشت و در نتیجه، در حاشیه قرار می‌گیرند. این فرایند، احساس طرد و در نهایت تضعیف انسجام اجتماعی را به دنبال دارد. در این الگو، طرد اجتماعی نقطهٔ مقابل «ادغام اجتماعی» تلقی می‌شود.

پارادایم تخصصی شدن: در این الگو، روابط اجتماعی در قالب شبکه‌هایی از مبادلات داوطلبانه میان گروه‌های خودمختار شکل می‌گیرند که بر اساس علائق، منافع و نگرش‌های فردی عمل می‌کنند. در این چارچوب، طرد اجتماعی زمانی شکل می‌گیرد که فرد، مرزبندی‌های اجتماعی را ناکافی یا ناعادلانه درک کند. به عبارتی، احساس طرد ناشی از «تبعیض در عملکرد» است.

پارادایم انحصار: بر اساس این دیدگاه، اگر گروه‌ها احساس کنند که سایر افراد یا طبقات جامعه - به سبب خاستگاه قومی، مذهبی یا منزلتی خود - به صورت انحصاری به منابع نمادین، پرستیژ و امتیازات خاصی دسترسی دارند، در حالی که خود از آن محروم‌اند، در نتیجه احساس طرد در آنان شکل می‌گیرد. این رویکرد به‌ویژه در جوامعی که شکاف‌های نژادی و فرهنگی بارزتری دارند، کاربرد بیشتری دارد.

برای افراد هر جامعه، به‌طور کلی سه نوع دارایی قابل تشخیص است:

- دارایی اقتصادی که ناظر بر آن چیزی است که فرد «دارد».
- دارایی فرهنگی-اجتماعی که مجموعه‌ای از ارزیابی‌های فرهنگی را شامل می‌شود و سلسله‌مراتب این ارزش‌ها توسط فرهنگ جامعه تعیین می‌گردد.

- دارایی سیاسی که به میزان دسترسی افراد به حقوق مصوب جامعه اشاره دارد.

دارایی‌های فرهنگی و سیاسی در واقع مشخص می‌کنند که فرد «چه کسی هست». این دارایی‌ها می‌توانند به شخص منزلت اجتماعی بدهند یا بالعکس، داغ‌نگی بر پیشانی او بنشانند (بلالی، ۱۳۸۹: ۶).

بردشاو^۱ نیز سه بُعد برای طرد اجتماعی قائل است: طرد از روابط اجتماعی، طرد از خدمات و طرد از بازار کار. او این ابعاد را در ارتباط مستقیم با فقر بررسی می‌کند. از نگاه او، طرد از بازار کار اهمیت ویژه‌ای دارد، چراکه بازار کار نه تنها مسیری برای تأمین درآمد است، بلکه بستری برای تعامل و ارتباطات اجتماعی نیز فراهم می‌سازد. افرادی که فاقد شغل یا درآمد کافی هستند، اغلب از نظر اجتماعی نیز طرد می‌شوند؛ طردی که به فقر، محرومیت از خدمات و در نهایت، گسست روابط اجتماعی می‌انجامد. طرد از روابط اجتماعی شامل انزوا، ناتوانی در مشارکت در فعالیت‌های جمعی و کمبود حمایت‌های اجتماعی است - پدیده‌ای که در میان فقرا و اقشار کم‌برخوردار شایع‌تر است (بردشاو، ۲۰۰۰).

روث لویتاس^۲ (۲۰۰۵) در تقسیم‌بندی خود از طرد اجتماعی، سه بُعد متمایز را مطرح می‌کند: طرد از منابع: شامل فقدان منابع اقتصادی و مادی، ناتوانی در دسترسی به خدمات عمومی و خصوصی و محدودیت در بهره‌گیری از منابع اجتماعی
طرد از مشارکت: شامل عدم مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، مدنی و سیاسی

طرد از کیفیت زندگی: شامل نبود بهداشت و سلامت کافی، محیط زیست ناسالم و قرار گرفتن در معرض جرم، آسیب‌های اجتماعی و جنایتکاری
این طبقه‌بندی را می‌توان در ارتباط با پایگاه اجتماعی و قومیت افراد نیز بررسی کرد. به عبارتی، طرد از منابع و مشارکت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و به دنبال آن، طرد از کیفیت زندگی، با ویژگی‌های هویتی افراد - از جمله قومیت و پایگاه طبقاتی - هم‌پوشانی دارد. گفتمان بازتوزیعی^۳ بر این باور است که فقر و طرد اجتماعی از طریق سیاست‌گذاری‌های دولتی که بر بازتوزیع ثروت تمرکز دارند، قابل رفع است. در مقابل، گفتمان اخلاقی که به «طبقه زیرین» جامعه می‌پردازد، تلفیقی از سیاست‌های پاداش و تنبیه را پیشنهاد می‌کند تا با اصلاح رفتارها، امکان ادغام افراد طردشده در جامعه فراهم گردد.

یکی از طبقه‌بندی‌های مهم و بنیادین در حوزه طرد اجتماعی، تفکیک این پدیده بر مبنای دو معیار اساسی است: موقعیت عینی و واقعی افراد در برابر ارزیابی‌های ذهنی آنان از مطرود یا مشمول بودن. طرد ذهنی به بازنمایی درونی و فردی احساس طردشدگی اشاره دارد؛ یعنی

1. Bradshaw

2. Levitas

3. Redistributive discourse

آن‌گونه که شخص، موقعیت خود را درک و ارزیابی می‌کند و نسبت به میزان پذیرفته‌شدگی یا طردشدگی خود داوری می‌نماید. ازجمله مؤلفه‌های کلیدی در سنجش طرد ذهنی، می‌توان به رضایت کلی از زندگی، میزان رضایت از روابط اجتماعی، وضعیت مسکن، سطح درآمد و همچنین شاخص‌هایی مرتبط با سلامت روانی و هیجانی، مانند احساس شادی یا انزوا، اشاره کرد (فیروزآبادی و صادقی، ۱۳۹۱: ۷).

در کنار این دسته‌بندی، نظریهٔ هویت اجتماعی نیز چشم‌انداز مهمی در تحلیل طرد اجتماعی ارائه می‌دهد. این نظریه با تمرکز بر مفهوم «غیرسازی» به‌عنوان یکی از سازوکارهای اصلی در فرایند طرد، بر تمایز میان ما و دیگران تأکید دارد. غیرسازی، فرایندی اجتماعی، زبانی و روان‌شناختی است که از طریق آن افراد یا گروه‌هایی به‌عنوان «دیگری» تعریف شده و از جامعهٔ اصلی متمایز می‌گردند (جانسون، ۲۰۰۴، به نقل از گادفری و تاکت، ۲۰۰۹). این تمایز اغلب با فرودست‌سازی همراه است و به بی‌قدرت‌سازی و درنهایت، طرد افراد منجر می‌شود. برخی پژوهشگران بر این باورند که غیرسازی، به‌عنوان یک مکانیسم روان‌شناختی، نیاز ذهنی افراد برای حفظ فاصلهٔ اجتماعی و روانی از دیگران را تأمین می‌کند؛ چه این دیگران، اعضای گروه قومی خود فرد باشند یا گروه‌های قومی دیگر (وایس، ۱۹۹۵، به نقل از همان). این فرایند به‌طور مستقیم با کلیشه‌سازی نیز در ارتباط است. کلیشه‌سازی، نوعی برچسب‌زنی است که معنای خود را از رفتارها و گفتارهای قالبی و کلیشه‌ای می‌گیرد. این کلیشه‌ها که متضمن فاصلهٔ اجتماعی هستند، نگرش‌های عمومی نسبت به هویت فرد یا گروه را شکل می‌دهند و به‌واسطهٔ نظام‌های شناختی و فرهنگی تثبیت می‌شوند (بورديو، ۱۹۹۴، به نقل از گادفری و تاکت، ۲۰۰۹).

در رویکردی موسوم به رویکرد فرهنگی طرد اجتماعی، نظریه‌پردازان بر این باورند که ناسازگاری نگرش‌ها و سبک زندگی افراد با میدان فرهنگی غالب، به برکناری خودخواستهٔ آنان از این میدان منجر می‌شود. در این دیدگاه، طرد نه به‌واسطهٔ فضاهای فیزیکی یا اقتصادی، بلکه در قالبی غیرفضایی و نمادین، حاصل مرزبندی‌های اجتماعی و شکل‌گیری پیوندهای بسته و همگن در درون اجتماعاتی با انسجام نژادی، قومی یا فرهنگی است؛ اجتماعاتی که خود، مانعی در برابر فردیت، آزادی و تشخیص اعضا به شمار می‌روند. از منظر فرهنگ‌گرایان، طرد اجتماعی بازتابی است از تضعیف حس تعلق و پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی که به‌واسطهٔ نگرش‌ها و رفتارهای کنشگران اجتماعی یا گروه‌های خاص بروز

می‌کند. برای افراد یا گروه‌هایی که طرد را تجربه می‌کنند، این وضعیت معمولاً با پیامدهایی چون احساس بی‌تعلقی، ناهنجاری فرهنگی و گسست از جامعه همراه است.

بر اساس این رویکرد، ادغام مجدد افراد طرد شده تنها از طریق تقویت پیوندهای فرهنگی و همسویی هنجاری ممکن خواهد بود. طرد اجتماعی از منظر این رویکرد، پدیده‌ای رابطه‌ای محسوب می‌شود و دو بُعد اساسی دارد: الف) انسجام یا یکپارچگی اجتماعی که ناظر بر روابط میان فردی و شبکه‌های اجتماعی است و طرد را در قالب انزوای اجتماعی و گسست از شبکه‌های حمایتی تحلیل می‌کند. ب) انسجام یا یکپارچگی فرهنگی که تمرکز آن بر ارزش‌ها، باورها و هنجارهای مشترک گروهی است و طرد را به واسطه ناهمخوانی با نظام هنجاری مسلط تبیین می‌نماید (تاکت و همکاران، ۲۰۰۹).

در همین راستا، بورديو برای تبیین فرایند طرد اجتماعی از سه مفهوم بنیادین بهره می‌گیرد: سرمایه، میدان و عادت‌واره. او با تأکید بر کنش متقابل میان ساختار اجتماعی (میدان) و عاملیت فردی (عادت‌واره)، توضیح می‌دهد که چگونه افراد در مسیر زندگی خود به سمت فضاهایی جذب می‌شوند یا از آن‌ها طرد می‌گردند. از یک سو، موقعیت میدانی، مجموعه‌ای از فرصت‌ها، قواعد و هنجارها را پیش روی کنشگر قرار می‌دهد و از سوی دیگر، عادت‌واره که بیانگر نظامی از تمایلات، باورها، نگرش‌ها و سبک‌های زندگی فرد است، نحوه مواجهه او با این گزینه‌ها را مشخص می‌سازد (بون ویتز، ۱۳۹۰: ۹). بر این اساس، اصل کلی آن است که کنشگران اجتماعی به سوی میدان‌ها، گروه‌ها یا موقعیت‌هایی متمایل می‌شوند که بیشترین انطباق را با عادت‌واره آن‌ها دارند و در مقابل، از فضاهایی که با آن‌ها ناسازگارند فاصله می‌گیرند. این ناسازگاری می‌تواند منجر به احساس بیگانگی، گسست و طرد شود. چنین میدان‌هایی ممکن است شامل اجتماع محلی، جامعه کلان، هویت قومی یا حتی هویت ملی باشند (گرنفل، ۱۳۸۹: ۱۶).

یکی دیگر از نظریه‌هایی که به تحلیل موضوع طرد اجتماعی در بین حاشیه‌نشینان کمک می‌کند، نظریه محرومیت نسبی است. محرومیت نسبی به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در تحلیل نابرابری‌های اجتماعی، به تفاوت میان «انتظارات ارزشی» افراد - یعنی شرایط و امکاناتی که باور دارند حق آن‌هاست - و «توانایی‌های ارزشی» آن‌ها - یعنی امکاناتی که تصور می‌کنند توانایی به دست آوردن و حفظ آن‌ها را دارند - اشاره دارد (شریفی، ۱۳۹۱: ۱۱).

1. Bonwitz

2. Grenfell

این مفهوم، بیش از آن‌که به فقر مطلق توجه کند، بر احساس محرومیت در مقایسه با دیگران تأکید دارد. در بافت مناطق حاشیه‌نشین شهری، این احساس محرومیت برجسته‌تر می‌شود. شرایط نامناسب اقتصادی، ضعف زیرساخت‌ها و فقدان فرصت‌های برابر از یک سو و مشاهده رفاه نسبی شهرنشینان مرکزی از سوی دیگر، باعث ایجاد احساس نارضایتی عمیق در ساکنان این مناطق می‌شود. این نارضایتی، به تدریج به افزایش محرومیت نسبی و ایجاد پتانسیل برای بروز آشوب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی منجر می‌شود (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸، به نقل از هادیزاده، ۱۳۸۲: ۲۳۵).

افراد حاشیه‌نشین غالباً به گروه‌هایی با وضعیت اقتصادی و اجتماعی بهتر به عنوان گروه مرجع نگاه می‌کنند. این مقایسه اجتماعی، در شرایطی که امکان دست‌یابی به آن اهداف وجود نداشته باشد، منجر به شکاف بین آرزوها و واقعیات شده و احساس نابرابری را تشدید می‌کند. در این شرایط، بر اساس نظریه انحراف اجتماعی مرتون، تناسب میان اهداف فرهنگی پذیرفته شده و ابزار مشروع دست‌یابی به آن‌ها از بین می‌رود. این وضعیت می‌تواند به ظهور رفتارهای انحرافی و هنجارگريزانه منتهی شود (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۴).

۳. پیشینه تجربی

کلانتری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل شاخص‌های طرد اجتماعی در فضای شهری» به بررسی شاخص‌های طرد اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای پرداخت و نشان داد که طرد اجتماعی در این مناطق به واسطه نابرابری‌های فضایی و اقتصادی تشدید می‌شود. این مطالعه بر ضرورت برنامه‌ریزی شهری جامع برای کاهش طرد اجتماعی تأکید می‌کند. شالچی و قلی‌پور (۱۳۹۷) در پژوهشی کیفی تحت عنوان «تجربه طرد زنان در سکونت‌گاه‌های غیررسمی محله اسلام‌آباد» نشان دادند که زنان این محله به دلیل داشتن سبک زندگی سنتی و نداشتن اشتغال و مهارت‌های خاص، نوعی زیست وابسته را تجربه می‌کنند. این وضعیت باعث شده است که روابط بین‌گروهی و ارتباطات برون‌محلی آن‌ها محدود شود و در نتیجه دچار انزوا شده و ارتباطشان با محیط شهری قطع گردد که نهایتاً منجر به طرد اجتماعی آن‌ها شود.

شرافت و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی کیفی با عنوان «فهم تجربه زیسته طرد اجتماعی در بین فقرای روستایی استان ایلام» به این نتیجه رسیدند که فقر یکی از دلایل اصلی شکل‌گیری طرد اجتماعی است. در این تحقیق نشان داده شد که در راستای مقابله با

نابرابری اقتصادی، گروه‌های متضاد در روستاها شکل می‌گیرند و کسب سرمایه نامشروع، اختلافات و چنددستگی و همچنین خودمحروم‌سازی مردم از راه‌های مقابله با این پدیده است. پیامدهای چنین راهبردهایی شامل بی‌تفاوتی و بی‌اعتنایی، ناامیدی و سرخوردگی، کاهش مشارکت اجتماعی، خالی شدن روستاها از سکنه و درنهایت تداوم فقر، نابرابری و طرد اجتماعی است.

قاضی نژاد (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «طرد اجتماعی جوانان؛ ابعاد و شاخص‌ها (مطالعه‌ای در شهر تهران و حاشیه)» گزارش داد که نیمی از جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال در تهران و حاشیه آن، در معرض طرد اجتماعی بالاتر از حد متوسط قرار دارند. در این مطالعه، طرد ذهنی بیشتر از طرد عینی گزارش شده و عوامل سن، جنسیت و محل اقامت تأثیر قابل توجهی در این پدیده دارند.

غفاری و امیری (۱۳۸۹) در پژوهشی اسنادی «چرخش مفهومی و نظری از فقر به سازه مطرودیت اجتماعی» نشان دادند که مفهوم طرد اجتماعی یک مفهوم پویا و چندوجهی است که ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را دربرمی‌گیرد. بر این اساس، طرد اجتماعی قادر است تغییرات ساختاری جامعه را منعکس کند. طبق این مفهوم، افراد و گروه‌ها از مبادلات اجتماعی، هویت اجتماعی و فعالیت‌ها فاصله می‌گیرند و اگر به آسیب‌های ناشی از این شکاف و دوری توجه کنیم، درمی‌یابیم که طرد اجتماعی پدیده‌ای فراتر از نابرابری اجتماعی است. به‌عنوان مثال، طرد اجتماعی با ارزش‌ها و باورهای مختلف در ارتباط است و برای تبیین آن از پارادایم‌های همبستگی، تخصصی شدن و انحصار بهره گرفته شده است.

در ادبیات خارجی، یکی از مهم‌ترین تحقیقات انجام شده در زمینه طرد اجتماعی، پژوهشی است که در سال ۲۰۰۰ با هدف شناسایی ابعاد فقر و با حمایت بانک جهانی انجام شد و شامل مصاحبه با ۶۴۰۰ نفر از فقراي جهان بود (ناریان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵). نتایج این تحقیق نشان داد که دیدگاه فقرا نسبت به فقر تنها محدود به فقر مادی نیست، بلکه ابعادی مانند بی‌قدرتی، تداوم فقر و فقدان آزادی را نیز از عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی خود می‌دانند. در این پژوهش، ده بُعد کلیدی برای فقر معرفی شد: مکان‌های مخاطره‌آمیز و بدنام، معیشت ناپایدار، روابط جنسی نابرابر، تبعیض اجتماعی و انزوا، بی‌احترامی و بدرفتاری از سوی افراد قدرتمند، عدم امنیت و آرامش ذهنی، نهادهای ناتوان‌کننده و محروم‌کننده، فقدان اطلاعات و آموزش، ضعف در سازمان‌های مرتبط با فقرا و محدودیت در مهارت‌ها، اعتماد و توانایی‌های فردی.

وانگ و همکاران^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «همسایگی و درون‌گروهی در مناطق شهری چین: پیامدها برای ادغام اجتماعی مهاجران» نشان داده مهاجران روستایی که به شهر نانجینگ وارد می‌شوند، در محلات قدیمی‌تر ارتباطات پویاتری با همسایگان شهری برقرار می‌کنند. اما در محلات توسعه‌یافته و مدرن، این روابط مثبت کم‌تر است و مهاجران دچار احساس طردشدگی می‌شوند.

بایرام^۲ و همکاران (۲۰۱۲) با بررسی تأثیر فقر و رضایت از زندگی بر طرد اجتماعی به این نتیجه رسیدند که افراد با رضایت پایین از زندگی، افراد فقیر و جوانان، بیش از سایرین به طرد اجتماعی دچار می‌شوند.

تابوگا^۳ و همکاران (۲۰۱۱) در تحقیقی با عنوان «دینامیک فقر در فیلیپین؛ تشخیص فقر مزمن از فقر پویا» ضمن بررسی داده‌های سال‌های ۲۰۰۳، ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹، نشان دادند عواملی وجود دارد که خانوارها را قادر می‌سازد تا از چرخه فقر خارج شوند یا بالعکس، به دام فقر گرفتار شوند. نتایج نشان داد که ۴۷٪ خانوارها در هر سه دوره مورد مطالعه فقیر بوده و به نوعی دچار فقر مزمن یا طرد اجتماعی شدند، درحالی‌که ۵۳٪ فقط در یکی از دوره‌ها فقیر بوده‌اند.

آبه آیا^۴ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «طرد اجتماعی و معایب قبلی: مطالعه تجربی فقر و طرد اجتماعی در ژاپن» ابعاد مختلف فقر شامل فقر درآمدی، طرد از خدمات عمومی، محرومیت مادی، فقدان روابط اجتماعی و مسکن نامناسب را در ارتباط با طرد اجتماعی بررسی کرده است. وی نتیجه گرفت که جمعیت‌های آسیب‌پذیر از نظر طرد اجتماعی لزوماً فقیر درآمدی نیستند و محرومیت‌های دوران اولیه زندگی می‌توانند بر برخی جنبه‌های طرد اجتماعی در زمان حاضر تأثیرگذار باشند.

دهل^۵ (۲۰۰۵) نیز در پژوهش «پویایی فقر و محرومیت اجتماعی در نروژ» نشان داد که میان فقر و طرد اجتماعی رابطه‌ای مستقیم وجود دارد. او معتقد است که تحقیقات قبلی درباره فقر، به دلیل نگاه ایستا به این پدیده، ارتباط بین فقر و طرد اجتماعی را به درستی نشان نداده‌اند. به باور او، فقر گذرا و مقطعی منجر به طرد اجتماعی نمی‌شود، اما اگر فقر به صورت بلندمدت و در طول زمان بررسی شود، رابطه آن با محرومیت و طرد اجتماعی کاملاً آشکار خواهد شد.

1. Wang et al.
2. Bayram et al.
3. Tabuga
4. ABE Aya
5. Dahl

کابیر (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان «محرومیت اجتماعی، فقر و تبعیض: به سوی چارچوب تحلیلی» نشان داد که گاهی طرد اجتماعی مرتبط با تحقیر فرهنگی افراد بر اساس هویت آن‌هاست. به این ترتیب، هویتی که به افراد نسبت داده می‌شود، نقش بسیار مهمی در تجربه طرد اجتماعی آنان دارد.

مروری بر پژوهش‌های انجام شده در زمینه طرد اجتماعی افراد مناطق محروم، چند ویژگی مهم را آشکار می‌سازد: نابرابری‌های اقتصادی و فقدان فرصت‌های شغلی، عدم تأمین نیازهای اساسی مانند بهداشت و آموزش، فشارهای اجتماعی و رفتارهای تبعیض آمیز، از عوامل کلیدی در سوق دادن ساکنان این مناطق به سوی طرد اجتماعی و انزوا هستند. برخی تحقیقات نشان دادند که فقر درآمدی و نابرابری‌های اقتصادی ابتدا به شکل فقر مزمن ظاهر می‌شوند و با گذشت زمان، موجب بروز فقر ذهنی و حاد شده و افراد را از روابط اجتماعی جدا کرده و به حاشیه می‌رانند. در واقع، این روند باعث تکرار چرخه فقر و حفظ حس محرومیت نسبی در افراد می‌شود که آن‌ها را در یک دور تسلسل فقر نگاه می‌دارد.

۴. روش شناسی

پژوهش حاضر به روش کیفی انجام شده و برای جمع‌آوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه نیمه ساختاریافته بهره گرفته شده است. پس از جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل مضمون به منظور استخراج مفاهیم و الگوهای کلیدی در داده‌های کیفی به کار رفته است. تحلیل مضمون روشی نظام‌مند است که داده‌های پراکنده را سازمان‌دهی می‌کند و تصویری جامع و منسجم از موضوع پژوهش ارائه می‌دهد. مصاحبه‌ها با ساکنان منطقه حاشیه‌ای مرتضی گرد واقع در اسلامشهر و منطقه ۱۹ تهران انجام شد (از توابع بخش آفتاب و دهستان خلایق که دارای دهیاری است و به طور مشخص زیر نظر شهرداری اسلامشهر یا شهرداری تهران نیست و به شکل بی‌تکلیف بین اسلامشهر و منطقه ۱۹ تهران قرار دارد).

مصاحبه‌شوندگان، سرپرست خانوار نیز بودند. هر مصاحبه به طور تقریبی ۴۰ دقیقه به طول انجامید. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت؛ یعنی تا جایی که پژوهش‌گر دریافت داده‌های جدید و متفاوت از مصاحبه‌های بعدی حاصل نمی‌شود. در این پژوهش، پس از مصاحبه با ۲۰ نفر، اشباع نظری به دست آمد.

نمونه‌گیری نیز به شیوه نمونه‌گیری نظری انجام شد که نوعی نمونه‌گیری هدفمند است و در فرایند کشف نظریه به پژوهش‌گر کمک می‌کند. در این نوع نمونه‌گیری، افراد بر اساس قابلیتشان در کاوش و توضیح رویدادها انتخاب می‌شوند و فرایند نمونه‌گیری تا زمان رسیدن به اشباع نظری ادامه می‌یابد (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۸).

در طول مصاحبه‌ها، سؤالات متعددی مطرح شد که شامل موارد زیر بود: وضعیت اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی مشارکت‌کنندگان، میزان رضایت و تعلق خاطر آن‌ها نسبت به محل زندگی، تمایل به ترک محل سکونت فعلی، کیفیت روابط با سایر ساکنان محله، تعامل با افراد خارج از این مناطق، نگرش نسبت به کل جامعه و فرهنگ ساکنان محلی و غیرمحلی، وضعیت خدمات شهری، میزان رضایت از امکانات داخل محل سکونت و کیفیت فیزیکی ساختمان‌ها و فضای محله. پس از انجام هر مصاحبه، داده‌ها کدگذاری شدند و در مرحله بعد، این مفاهیم کدگذاری شده خرد به دسته‌های انتزاعی تر تبدیل شدند که به آن‌ها «خُرده مقوله» گفته می‌شود. در نهایت، از ترکیب این خُرده مقوله‌ها، مقولات اصلی استخراج گردید.

در پژوهش حاضر برای اطمینان از اعتبار داده‌ها از روش بازبینی توسط اعضا استفاده شد. در بازبینی، مشارکت‌کنندگان نظر خود را در مورد گزارش نهایی ابراز و صحت مطالب را تأیید کردند. از طرفی درگیری طولانی مدت محقق با محیط و میدان مورد مطالعه و این که محقق چند سال در ارتباط نزدیک با حاشیه‌نشینان قرار داشته و با رویکرد امیک به پرسش و پاسخ در میان آن‌ها پرداخته، دلیل مستحکمی بر مقبولیت داده‌های به دست آمده است. کنترل مستمر پژوهش‌گر در تمامی مراحل جمع‌آوری داده‌ها جهت ارزیابی صحت مصاحبه‌ها و تفاسیر انجام شد.

برخی از مصاحبه‌ها با رضایت کامل مشارکت‌کنندگان ضبط صوتی شدند و برخی دیگر هم‌زمان توسط محقق به صورت یادداشت ثبت گردید؛ در هر دو حالت، رضایت افراد پیش از مصاحبه کسب شد. در این پژوهش، پژوهشگر از زمان ورود به میدان تحقیق تا تحلیل داده‌ها و رسیدن به نظریه نهایی کوشش داشته نسبت به نظریه‌هایی که در حوزه حاشیه‌نشینی بیان شده حساس باشد و با توجه به آن‌ها و از زوایای گوناگون به تحلیل داده‌ها بنگرد و مقایسه صورت گیرد.

۵. یافته‌ها

جدول شماره ۱، نشان دهنده ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان است. در این پژوهش ۲۰ نفر از ساکنان محله مرتضی گرد در مصاحبه شرکت داشتند.

جدول شماره ۱: توصیف کلی مشارکت‌کنندگان (سرپرستان خانوار)

ردیف	سن	جنسیت	تحصیلات	شغل	مدت سکونت	محل زندگی سابق
۱	۵۳	مرد	ابتدایی	کارگر کارگاه	۱۳ سال	حسن آباد تهران
۲	۴۸	مرد	ابتدایی	کارگر بازنشسته	۸ سال	خانی آباد تهران
۳	۳۶	مرد	دیپلم	راننده	۲ سال	اسلامشهر
۴	۶۰	مرد	بی سواد	فروشنده	۲۰ سال	ورامین
۵	۳۸	مرد	دیپلم	میل ساز	۶ سال	پیروزی تهران
۶	۴۵	زن	ابتدایی	شغل کاذب	۱۶ سال	شهریار
۷	۴۱	مرد	فوق دیپلم	تکنسین برق	۷ سال	آزادی تهران
۸	۳۹	زن	لیسانس	کارمند پیشخوان	۵ سال	افسریه
۹	۵۶	مرد	ابتدایی	راننده	۱۲ سال	کرج
۱۰	۴۹	مرد	دیپلم	بازنشسته و فروشنده	۴ سال	زنجان
۱۱	۳۳	مرد	لیسانس	کارمند	۷ سال	تهران
۱۲	۷۴	مرد	ندارد	کارگر فصلی	۲۵ سال	ورامین
۱۳	۴۳	مرد	ابتدایی	برق کار ساختمانی	۸ سال	تهران
۱۴	۵۱	زن	ابتدایی	فروشنده مترو	۱۸ سال	مسعودیه تهران
۱۵	۲۹	مرد	دیپلم	کشاورز سابق	۴ سال	لرستان
۱۶	۳۶	مرد	ابتدایی	فروشنده سیار	۸ سال	مشیریه تهران
۱۷	۶۱	زن	ندارد	خیاط	۱۸ سال	تهران
۱۸	۵۹	مرد	ابتدایی	مشاور املاک	۲۵ سال	تهران-شهری
۱۹	۴۰	زن	دیپلم	راننده اسنپ	۷ سال	ورامین
۲۰	۳۹	مرد	لیسانس	املاک	۱۰ سال	تهران

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، سطح تحصیلات اکثر افراد زیر دیپلم بوده و بسیاری از آن‌ها یا بیکار بوده‌اند یا در مشاغل موقتی فعالیت داشته‌اند. همچنین تعدادی از شرکت‌کنندگان مستأجر بوده‌اند. پس از انجام مصاحبه با ۲۰ نفر و تحلیل داده‌ها، چهار مقوله اصلی و ۱۳ مقوله فرعی استخراج گردید که در ادامه با استناد به مصاحبه‌های انجام شده به آن‌ها اشاره می‌شود.

۱-۵. احساس داغ ننگ

احساس داغ ننگ در ساکنان محله در سه مقوله فرعی نشان داده می‌شود. این مقولات فرعی و مفاهیم اولیه در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

جدول شماره ۲: کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدهای اولیه
احساس داغ ننگ	احساس حقارت	احساس خجالت از زندگی در این محله، عدم تحمل سرشکستگی، عدم علاقه به معرفی محله و خانه به دیگران، نگاه تحقیرآمیز جامعه بزرگ‌تر، محرومیت ساختاری و فرصت‌های نابرابر، مقایسه مداوم با دیگر مناطق شهر
	آسیب‌خیزی محله	معتادان کارتن‌خواب در اطراف محله، زباله‌گردهای معتاد، حضور غربتی‌ها، حضور معتادان با لباس کثیف، آنگ مجرم‌بودن برای ساکنان، عدم نظارت و برخورد دستگاه‌های امنیتی
	برچسب‌های فرهنگی و قومی	حضور مهاجران و اتباع در هر شغل و لباسی، سبک زندگی متفاوت اتباع و مهاجران، قومیت یا زبان متفاوت مهاجران، برچسب‌های هویتی ناشی از حضور اتباع و مهاجران، عدم رعایت انضباط و بهداشت از سوی اتباع، حضور مهاجران روستایی با هر فرهنگی، عدم رعایت نظم و اخلاق از سوی مهاجران روستایی

احساس حقارت

برخی از مشارکت‌کنندگان از زندگی در این محل احساس حقارت و شرم داشتند و زندگی در اینجا را نوعی تحمل شرایط می‌دانستند. یکی از ساکنان می‌گوید:

«همسرم توانایی ندارد که ما را به محله‌ای دیگر منتقل کند. حتی نمی‌توانیم به خانی‌آباد برویم تا از این وضعیت راحت شویم. پسر من از این‌که بگوید ما در مرتضی‌گرد زندگی می‌کنیم، خجالت می‌کشد. او در مدرسه خانی صالح‌آباد درس می‌خواند».

فرد دیگری بیان می‌کند:

«من دوست ندارم فامیل به خانه‌مان بیایند، چون واقعاً اینجا جای خوبی نیست؛ مسیر سختی دارد و محله از نظر کلاس اجتماعی مناسب نیست. به خصوص دوست ندارم فامیل دامادم اینجا را ببینند، چون به دخترم طعنه می‌زنند و می‌خواهند بفهمند آیا می‌توانم از این محله بروم یا نه».

مشارکت‌کننده دیگر می‌گوید:

«در این محله ما حتی یک بانک نداریم، باشگاهی برای تفریح نیست و حتی ما حق تفریح نداریم، اما در محلات دیگر همه امکانات رفاهی وجود دارد».

آسیب‌خیزی محله

برخی از مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که حضور معنادان، کارتن‌خواب‌ها و غربتی‌هایی که در حاشیه محله زندگی می‌کنند و به جمع‌آوری زباله یا تکدی‌گری در کوچه و خیابان‌های محله می‌پردازند، ظاهر نامناسبی به محله داده و باعث شرمندگی و سرافکنندگی ساکنان می‌شوند. یکی از آن‌ها بیان می‌کند:

«هرکسی وارد این محله شود، مخصوصاً صبح‌ها و غروب، معتادها و کارتن‌خواب‌ها را می‌بیند. لباس‌هایشان کثیف است، وسط کوچه می‌نشینند، غذا می‌خورند، سیگار می‌کشند و شب‌ها به بیابان‌های اطراف مرتضی‌گرد و پل می‌روند و آنجا می‌خوابند. هرکسی بیاید خانه ما، این وضعیت را هم باید ببیند».

فرد دیگری بیان می‌کند:

«غربتی‌های اطراف مرتضی‌گرد مرتب به محل ما می‌آیند و می‌روند. ما از حضورشان خوشمان نمی‌آید. آن‌ها بسیار سمج هستند و در خانه‌ها و مغازه‌ها گدایی می‌کنند. حتی داخل راهروها و دم درها مزاحم می‌شوند. ما از این وضعیت رضایت نداریم».

مشارکت‌کننده دیگر بیان می‌کند:

«وقتی افراد مجرم این منطقه زیاد هستند، به همه افراد سالم هم به همین چشم نگاه می‌کنند و فکر می‌کنند همه مجرم هستند».

برچسب‌های فرهنگی و قومی

از نظر تعدادی از ساکنان، حضور مهاجران به‌ویژه مهاجران افغان، کیفیت زندگی در این محله را کاهش داده و چهره‌ای نامطلوب به آن داده است. این مهاجران که اغلب بدون رعایت فرهنگ و آداب شهرنشینی وارد محله شده‌اند، به گفته ساکنان وضعیت را بدتر کرده‌اند. یکی از ساکنان اظهار می‌دارد:

«در هر ساختمانی که زندگی کنید، دو تا سه تا از همسایه‌ها افغان هستند. آن‌ها ۱۵ یا ۱۶ نفر در یک واحد ۶۰ متری زندگی می‌کنند، سروصدا دارند و نظافت منزل و ساختمان را رعایت نمی‌کنند. هرکسی به خانه ما بیاید و ساختمان این‌ها را ببیند تعجب می‌کند! در واحدهایشان دعوا می‌کنند و بعضی از آن‌ها خلاف‌کار هستند. ما از وجود آن‌ها در ساختمان خجالت می‌کشیم».

ساکن دیگری می‌افزاید:

«مهاجران از جاهای مختلف، شهرها و روستاها می‌آیند و نمی‌دانند باید آداب را رعایت کنند. شب‌ها در کوچه قلیان می‌کشند، زن و مرد؛ انگار مردم خواب ندارند. با لباس خانگی، ساعت ۱۲ و ۱ شب در کوچه می‌نشینند، قلیان می‌کشند و با صدای بلند می‌خندند. من دوست دارم از اینجا بروم ولی پول ندارم. فرهنگ اینجا را خراب کرده‌اند».

مشارکت‌کننده دیگری در این زمینه چنین می‌گوید:

«بعضی از افغان‌ها سر خیابان لباس دست‌دوم می‌فروشند. سر ولیعصر دهم پُر شده از افغان‌هایی که لباس دست‌دوم می‌آورند، حال آدم بد می‌شود. آن‌ها شغل ندارند و دست‌فروشی می‌کنند، آن‌هم این شکلی. وقتی کسی به خانه ما می‌آید، خجالت می‌کشیم».

به نظر می‌رسد مفهوم «دگربودگی» که در چارچوب نظریه هویت اجتماعی قرار دارد، تا حدودی می‌تواند نظرات مشارکت‌کنندگان در این زمینه را توضیح دهد. طبق مفهوم «دگربودگی» گروه غالب و مسلط جامعه، گروه اقلیت و حاشیه‌نشین را به‌عنوان گروه بیگانه و فروتر می‌بینند. به دنبال این نگاه انگیزه‌ای با مفهوم «غیرسازی» در حاشیه‌نشینان ایجاد می‌شود که تمایل دارند خود را از دیگران دور نگاه دارند. «غیرسازی» به‌عنوان یک هدف روان‌شناختی، میل به طردکردن را به‌عنوان نیاز برآورده می‌کند؛ نیاز به این‌که خود را از دیگران (چه گروه قومی خود و چه گروه‌های قومی دیگر) از نظر روانی و اجتماعی دور نگه داریم (وایس، ۱۹۹۵). در این فرآیند غیرسازی، گفتارهای قالبی گاهی به‌صورت منفی ظاهر می‌شوند و نگرش افراد به شکل تنفر و انزجار نسبت به یک گروه یا تعدادی از افراد خاص بروز می‌کند.

فاصله اجتماعی معمولاً به صورت رفتاری و گفتاری کلیشه‌ای بروز می‌کند که این نوع گفتارها از طریق شناخت فرهنگی فهمیده و تبیین می‌شوند (بوردیو، ۱۹۹۴). در مقولات فرعی این پژوهش نیز مشاهده می‌شود که مشارکت‌کنندگان، حضور گروه‌های خاصی مانند معتادان، غربتی‌ها، مهاجران و اتباع بیگانه را از دلایل اصلی انزجار و شرمساری خود نسبت به زندگی در این منطقه می‌دانند و برای توصیف این گروه‌ها از گفتارهای منفی استفاده می‌کنند. به عبارتی، آن‌ها همان مفهوم «دگربودگی» را برای این گروه‌ها به کار می‌برند و با طردکردن آنان، گویی درصدد یافتن علتی برای انزجار خود از شرایط زندگی شان هستند. این مقولات فرعی تا حد زیادی با نتایج پژوهش وانگ (۲۰۱۶) هماهنگ است. در آن تحقیق نیز بیان شده است که ورود مهاجران به محلات قدیمی با روابط پویا، به تدریج موجب تحت تأثیر قرارگرفتن روابط مثبت ساکنان شده و آن‌ها را به سمت احساس طردشدگی و انزجار سوق می‌دهد. احساس داغ ننگ در ساکنان مناطق حاشیه‌نشین حاصل ترکیبی از عوامل فردی، اجتماعی، فرهنگی و ساختاری است. از مضامین این‌گونه استنباط می‌شود که ساکنان از احساس هم‌تراز شدن با اقشار فرودست مانند مهاجران، اتباع و... رنج می‌برند؛ زیرا ارزش اجتماعی خود را در خطر قضاوت‌های دیگران می‌بینند. گویا ساکنان به نوعی دچار تحقیر درونی شده‌اند و همین موجب کاهش تعاملات آن‌ها و احساس داغ ننگ در آن‌ها می‌شود.

۲-۵. نابرابری اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی

نابرابری اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی به عنوان یک مقوله اصلی است که در چهار مقوله فرعی نشان داده می‌شود. این مقولات فرعی و مفاهیم اولیه در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

جدول شماره ۳: کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدهای اولیه
نابرابری اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی	مشکلات ساختاری در حوزه اشتغال و نبود زیرساخت‌ها	نبود شغل مناسب برای زنان، نبود امکانات شغلی حتی در حد متوسط، نبود امکانات حمل و نقل برای پیدا کردن کار، اجبار به انجام مشاغل بسیار کم درآمد
	مشاغل کاذب و فصلی	داشتن مشاغل موقت، قانع بودن به مشاغل کم درآمد، دست‌فروشی به علت نبود شغل، اجبار به داشتن دو شغل، مشاغل کاذب اتباع بیگانه، شکایت از کمی درآمد مشاغل فصلی

نابرابری اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی	کمبود درآمد	مشاغل کم درآمد، عدم تأمین زندگی با درآمد ناکافی، نارضایتی اقتصادی
	فقدان زیرساخت‌های خدماتی و امکانات رفاهی	فقدان آب شرب مناسب، فقدان امکانات حمل و نقل، فقدان امکانات بهداشتی و آموزشی، فقدان امکانات تفریحی مانند پارک و باشگاه، فقدان امکانات بانکی، عدم رسیدگی ادارات برق و گاز و آب و...، نداشتن شهرداری

مشکلات ساختاری در حوزه اشتغال و نبود زیرساخت‌ها

از نظر برخی از مشارکت‌کنندگان، نبود امکانات شغلی مناسب و بیکاری گسترده در این محله، باعث افزایش فقر و دشوارتر شدن شرایط زندگی شده است. آن‌ها نسبت به وضعیت فقر درآمدی خود احساس نارضایتی دارند. یکی از مشارکت‌کنندگان بیان می‌کند:

«اینجا امکانات شغلی خوب نیست. وقتی در منطقه حسن آباد تهران زندگی می‌کردم، برای من همیشه کار پیدا می‌شد. من پرستار بچه بودم و همیشه مشغول بودم، اما اینجا مردم توان مالی ندارند که پرستار بچه بگیرند و من بیکار شدم. رفتن به خارج از محل هم برای من سخت است. حالا مجبورم همراه شوهرم میوه‌فروشی کنم».

یکی دیگر از آن‌ها می‌گوید:

«اگر در داخل تهران زندگی می‌کردیم، حتماً کارگری، خدماتی یا هر کار دیگری برای ما پیدا می‌شد. می‌رفتیم کارگاه‌های خیاطی کار می‌کردیم. اینجا هم کارگاه خیاطی هست، اما همه‌شان زنان افغان را استخدام می‌کنند چون ارزان‌تر کار می‌کنند. ما را نمی‌خواهند. مجبورم ابزار کارم را به خانه بیاورم که درآمد قابل توجهی ندارد».

مشاغل کاذب و فصلی

تعدادی از مشارکت‌کنندگان اظهار کردند که داشتن مشاغل موقتی و فصلی، زندگی‌شان را دشوار کرده است؛ زیرا درآمدشان در طول ماه یا سال ثابت و مستمر نیست. یکی از آن‌ها می‌گوید:

«من کارگر باربری هستم، همیشه کار برای ما نیست و حقوق ثابتی نداریم. هر وقت باربری نیاز داشته باشد با ما تماس می‌گیرند. این درآمد کم و موقتی هم کفاف زندگی ما را نمی‌دهد».

کاش یک شغل ثابت داشتم، مثلاً یک مغازه داشتم که با سرمایه‌ام کار می‌کردم. چون شغل دائم و درآمد خوب ندارم، مجبورم اینجا بمانم، تازه اجاره‌خانه هم اینجا روزه‌روز بالا می‌رود». شخص دیگری بیان کرد:

«می‌روم بازار کار می‌کنم، ولی غروب‌ها دست‌فروشی می‌کنم چون درآمد کم است. دست‌فروشی اینجا سودی ندارد، چون مردم وضع خوبی ندارند. می‌خواهم بروم بازار بساط کنم، ولی شهرداری و دست‌فروش‌های دیگر اجازه نمی‌دهند. چاره‌ای نداریم جز این‌که با این شغل موقتی بسازیم». یک مهاجر افغان نیز می‌گوید:

«شغلی برای من نیست. اینجا نشسته‌ام کفاشی می‌کنم. هرچه بگیرم بیاید راضی هستم چون چاره‌ای ندارم».

کمبود درآمد

تعدادی از مشارکت‌کنندگان از کمبود درآمد و فقر مالی رنج می‌برند و بیان کردند که نداشتن درآمد کافی، فقر را در زندگی‌شان مکرر می‌کند. یکی از آن‌ها می‌گوید:

«من کارگر کارگاه‌های مبل هستم و با ماشین برای آن‌ها باربری می‌کنم. درآمد اصلاً خوب نیست؛ یعنی با این همه زحمت و سختی، پول خوبی به ما نمی‌دهند. هیچ وقت نمی‌توانیم زندگی خوبی داشته باشیم. تازه من مسکن دارم و این وضع من است، اگر خانه نداشتم که دیگر مصیبت بود. وقتی درآمد خوب نباشد، همیشه فقیر خواهی ماند و هیچ چیزی نداری».

فقدان زیرساخت‌های خدماتی و امکانات رفاهی

از نظر تعدادی از مشارکت‌کنندگان، نبود امکانات رفاهی مانند آب آشامیدنی مناسب، حمل‌ونقل و سایر خدمات باعث سختی‌های فراوان در زندگی ساکنان این منطقه شده و بخش مهمی از نارضایتی‌های مردم نیز ناشی از این مشکلات است. یکی از آن‌ها می‌گوید:

«ما در این منطقه که نزدیک تهران است، آب آشامیدنی نداریم. هنوز باید از تانکر آب بخریم و برای آن هزینه پرداخت کنیم. تازه باید مخزن آب هم داشته باشیم که جا می‌خواهد. اصلاً از آب این محل نمی‌شود استفاده کرد».

دیگری می‌افزاید:

«اگر بخواهیم از این محل خارج شویم، فقط یک خط اتوبوس هست که از پلائین (روستایی در نزدیکی مرتضی‌گرد) می‌آید و می‌رود تا مترو علی‌آباد. همین! هیچ وسیله حمل‌ونقل دیگری نداریم. تاکسی هم هست ولی گرفتنش برای ما سخت است و پول تاکسی هم بالاست، تازه همیشه هم تاکسی پیدا نمی‌شود».

یکی دیگر بیان می‌کند:

«محلۀ مرتضی‌گرد زیر نظر شهرداری نیست که به وضعیت زباله‌ها رسیدگی کنند. سطل‌های آشغال پُر می‌شوند، زباله‌گردها هم می‌آیند و زباله‌ها را وسط خیابان خالی می‌کنند. موش‌ها در جدول‌ها زیاد شده‌اند و اینجا خیلی کثیف است. اگر شهرداری داشتیم بهتر بود».

مشارکت‌کننده‌ای می‌گوید:

«ما در این محل عابر بانک، باشگاه، پارک و فضای سبز مناسب نداریم. حتی سرای محله هم نداریم. آب و برق ما گاهی قطع می‌شود و اگر خودمان نرویم و اعتراض نکنیم، کسی نمی‌آید که وصلش کند».

یکی دیگر اضافه می‌کند:

«محلۀ ما اصلاً امکانات ندارد. یک درمانگاه داریم که فقط یک دکتر معمولی دارد و تا بعدازظهر فعال است. برای کوچک‌ترین خدمات درمانی باید به صالح‌آباد، خانی‌آباد یا نازی‌آباد برویم. اگر اینجا بمیریم برای کسی مهم نیست».

و در نهایت، یکی از آن‌ها درباره آموزش می‌گوید:

«دبیرستان در این محل نداریم. بسیاری از بچه‌ها به سختی به دبیرستان صالح‌آباد می‌روند، بعضی به شهرک گلریز می‌روند و بعضی هم دیگر دبیرستان نمی‌روند چون امکانات نیست».

با نگاهی به نظرات مشارکت‌کنندگان در این مقولات فرعی، می‌توان گفت یکی از نظریات مهمی که این مقولات را توضیح می‌دهد، نظریۀ بردشاو است. بردشاو (۲۰۰۰) معتقد است که طرد از خدمات و بازار کار، عامل مهمی در فراهم آوردن زمینه‌های طردشدگی است؛ زیرا این مسئله منجر به بروز فقر شده است و در نهایت طردشدگی اجتماعی را به دنبال دارد. آمارتیا سن نیز بین مفهوم فقر و طرد اجتماعی ارتباط مفهومی برقرار می‌کند و بر این باور است که محرومیت‌ها فرصت‌های زندگی افراد را محدود می‌سازد. نظریۀ دیگری که می‌تواند این مقولات را تبیین کند، نظریۀ لویتاس (۲۰۰۶) است که طرد از منابع اقتصادی و مادی، عدم دسترسی به خدمات عمومی و خصوصی و منابع اجتماعی را عامل اصلی طردشدگی می‌داند.

همچنین نظریه محرومیت نسبی نیز اهمیت دارد. این نظریه معتقد است مشکلات مالی در میان مردم مناطق حاشیه ای و محروم همراه با مشاهده زندگی شهرنشینانی که از امکانات رفاهی بهتر برخوردارند، احساس نارضایتی و محرومیت نسبی را در ساکنان این مناطق ایجاد می کند؛ زیرا شرایط موجود امکان دستیابی آن ها به موقعیت های بهتر را محدود می سازد (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸). این مقولات فرعی از نظر مفهومی تا حد زیادی با پژوهش های مختلف همخوانی دارد، از جمله تحقیق شالچی و قلی پور (۱۳۹۷) درباره نداشتن اشتغال و مهارت خاص زنان، تحقیقات کلانتری (۱۳۹۲)، شرافت و همکاران (۱۳۹۷) درباره نابرابری اقتصادی، بانک جهانی (۲۰۰۰) در زمینه معیشت ناپایدار، تابوگا و همکاران (۲۰۱۱) درباره استمرار فقر در طول زمان، تحقیق آبه آیا (۲۰۱۰) درباره فقر درآمدی و محرومیت مادی و بایرام و همکاران (۲۰۱۲) که رضایت پایین فقرا از زندگی را از عوامل طردشدگی می دانند.

۳-۵. مشکلات امنیتی و جرم و جنایت

مشکلات امنیتی ناشی از جرم خیزی در این منطقه حاشیه ای به عنوان یکی از مقولات اصلی مطرح شده است که در چهار مقوله فرعی تبیین گردیده اند. این مقولات فرعی و مفاهیم اولیه مرتبط با آن ها در جدول شماره ۴ نمایش داده شده است.

جدول شماره ۴: کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدهای اولیه
مشکلات امنیتی و جرم	دعواهای خیابانی و قومی	دعواهای میان اقوام مختلف، نزاع های دسته جمعی که به طور مرتب انجام می شود، پایین آمدن سن نزاع های خیابانی در بین نوجوانان، چاقو و قمه کشی
	دزدی های خیابانی	حضور کیف قاپ ها در خیابان اصلی و کوچه ها، حضور دزدان غیر محلی در منطقه، به سرقت رفتن حتی دستگاه عابربانک، دزدی وسایل فروشگاه محلی، دزدی ماشین ها
	حضور خلاف کاران غیر محلی	حضور افراد خلاف کار غیر ساکن در محل، اجاره منزل به صورت موقتی توسط خلاف کاران در این منطقه، حضور خلاف کاران در پاتوق هایی مثل قهوه خانه ها

<p>رفت‌وآمد غیرمتعارف و ایجاد مزاحمت</p>	<p>تردد افراد در ساعات مختلف شبانه‌روز و نقض هنجارها و ایجاد مزاحمت، مزاحمت‌های افراد مختلف برای زنان و دختران، قدرت‌نمایی افراد مزاحم در کوچه‌ها و خیابان، انجام هر نوع رفتار غیرعرف در محل توسط مزاحمان</p>
--	---

دعواهای خیابانی و قومی

مشارکت‌کنندگان زیادی از شکل‌گیری دعوا و سروصداهای محلی ابراز نارضایتی کرده و معتقدند این رفتارهای ناهنجار موجب ایجاد ناامنی در محله شده است؛ یکی از مشارکت‌کنندگان می‌گوید:

«در محل ما مثلاً ترک‌ها یکجا، کردها جای دیگری زندگی می‌کنند. اگر پسر ترک به دختر کرد نگاه کند، جنگ و درگیری به پا می‌شود. دعواهای شدیدی که گاهی با چاقو، سنگ و چوب همراه است و حتی به زخمی شدن افراد منجر می‌شود».

مشارکت‌کننده دیگر در این زمینه می‌گوید:

«دیدن دعوا و چاقوکشی برای ما عادی شده؛ دو سه روز یک‌بار در خیابان اصلی یا برخی کوچه‌ها این صحنه‌ها را می‌بینیم. پسرهای سیزده-چهارده‌ساله نقش لات‌ها را بازی می‌کنند و وقتی بزرگ‌تر شوند، مردم به آن‌ها لقب لات می‌دهند. اکثرشان جای چاقو روی صورت یا دستشان دارند و این برایشان نوعی ارزش محسوب می‌شود».

دزدی‌های مختلف

تعدادی از مشارکت‌کنندگان نگرانی زیادی درباره دزدی‌های مکرر در محله داشتند و احساس می‌کردند امنیت اموال و خانواده‌های آن‌ها در خطر است:

«توی خیابان اصلی ولیعصر همیشه دزدی می‌بینیم. نمی‌دونم این دزدها مال محله خودمون هستن یا از جاهای دیگه میان، ولی خیلی ناامن شده. ناغافل از کنارت رد می‌شن و کیف می‌زنن».

«قبلاً اینجا به دستگاه عابریانک گذاشته بودن ته خیابون ولیعصر، ولی هر بار که می‌اومدن شب‌ها دستگاه رو غارت می‌کردن و می‌بردن. بعد چند وقت اومدن از یه جا میله‌های آهنی دور دستگاه جوش دادن که نتونن دستگاه رو از داخل میله‌ها بپرن».

رفت و آمد غیرمتعارف و ایجاد مزاحمت

تعدادی از مشارکت کنندگان حضور افراد بیمار، مزاحم یا کسانی که برای تفریح و ایجاد مزاحمت در خیابان ها رفت و آمد می کنند را یکی از مشکلات جدی محله دانستند و آن را «مزاحم خیابانی» نامیدند که باعث سلب آرامش ساکنان شده است: یکی از ساکنان می گوید:

«شب ها همیشه توی خیابون های اینجا یه عده می رن میان. مرتب تا ساعت ۳ و ۴ صبح با موتور رفت و آمد می کنن. ما هم جرئت نداریم حرف بزنیم، می ترسیم ازشون».

«خیلی وقت ها مزاحم زن و بچه مردم می شن. اگه یه زنی یه کم تپیش فرق کنه، راحت مزاحمش می شن. یه بار خودم دیدم یه خانم را به زور می خواستن به اسم تاکسی بندازن ماشین، بپرن».

این موضوع باعث شده که امنیت روانی و جسمی ساکنان تحت تأثیر قرار بگیرد و آن ها احساس ناامنی و نگرانی کنند.

حضور خلاف کاران غیرمحلی

تعدادی از مشارکت کنندگان از حضور افراد غیرمحلی و ناباب در محله مرتضی گرد ابراز نارضایتی کرده اند. این افراد که اغلب برای پاتوق های خلاف کارانه به منطقه وارد می شوند، حتی واحدها و سوییت های کوچک را به صورت موقتی اجاره می کنند و حضورشان به احساس ناامنی و کاهش کیفیت زندگی محلی ها دامن می زند:

«توی محله ما خونه هایی هستن که موقتی اجاره می کنن و فقط چند ساعت میان داخل این خونه ها. اجاره خوبی هم می دن و بعضی صاحب خونه ها هم بدون توجه اجاره می دن. اینا خلاف کارن، از جاهای دیگه میان و سوء استفاده می کنن چون اینجا محله خوبی نیست».

«یه وقت هایی دزدی و دعوا زیر سر یه عده آدم هست که اصلاً مال اینجا نیستن؛ حتی مال محله گلریز و پلایین هم نیستن. اینجا شده معدن خلاف کار، حتی از محله های دیگه میان مواد میان و هزار کار دیگه».

از منظر نظری، این تجربه ساکنان با نظریه لویتاس (۲۰۰۶) که جرم و آسیب های اجتماعی را یکی از عوامل اصلی طرد از کیفیت زندگی و طردشدگی اجتماعی می داند، همسوست؛ گویی هویت آن ها به عنوان اعضای این جامعه دچار اختلال شده است (بلالی، ۱۳۸۹).

این یافته‌ها با تحقیقات شرافت و همکاران (۱۳۹۷) درباره کسب سرمایه نامشروع و حضور گروه‌های متضاد، گزارش بانک جهانی (۲۰۰۰) در خصوص مکان‌های مخاطره‌آمیز و بدنام و مطالعه بایرام و همکاران (۲۰۱۲) درباره رضایت پایین از زندگی در چنین شرایطی، همخوانی و قرابت مفهومی دارد.

۴-۵. تحول در ساختار روابط اجتماعی

تحول در ساختار روابط اجتماعی که نتیجه انزوا و کناره‌گیری ساکنان این مناطق از اجتماع است، به‌عنوان یک مقوله اصلی مطرح شده و در قالب سه مقوله فرعی قابل بررسی است. این مقولات فرعی و مفاهیم اولیه مربوط به آن‌ها در جدول شماره ۵ به صورت دقیق نشان داده شده است.

جدول شماره ۵: کدهای اولیه و مضامین فرعی و اصلی

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدهای اولیه
تحول در ساختار روابط اجتماعی	انزوا و احساس جدایی	عدم علاقه به گفتن ساکن مرتضی گرد بودن، عدم علاقه به مردم محل به دلیل فقر یا خلاف‌کار بودن، عدم علاقه به گرفتن ارتباط با مردم محله، ناراحتی از دیدگاه دیگران درباره خود، نداشتن اعتماد به نفس جهت معرفی محله به دیگران
	تضعیف اعتماد به نفس	خجالت و کاهش اعتماد به نفس حاصل دیدگاه دیگران، نداشتن اعتماد به نفس جهت ارتباط جدید با دیگران، نداشتن اعتماد به نفس جهت معرفی محله به دیگران
	عدم برقراری ارتباطات برون‌گروهی	ناراحتی از حضور افراد صاحب قدرت و ثروت در محل، نگرانی از نگاه منفی غیر محلی‌ها درباره فرهنگ محله، گارد گرفتن ساکنان محلی از این‌که دیگران چه دیدگاهی نسبت به آن‌ها خواهند داشت

انزوا و احساس جدایی

تعدادی از مشارکت‌کنندگان از انزوا و دوری از جامعه سخن می‌گویند. احساس انزوا و جدایی در ساکنان مناطق حاشیه‌ای یکی از مسائل مهم است که تأثیرات نامطلوبی بر زندگی افراد دارد. آن‌ها بیان می‌کنند:

«هر جا می رویم و می گوئیم ساکن مرتضی گرد هستیم، ابتدا می پرسند آنجا کجاست و سپس بعضی ها فکر می کنند اینجا محله ای خلاف است. من دوست ندارم بگویم کجا زندگی می کنم و ترجیح می دهم کنار بکشم و محل زندگی ام را پنهان کنم».

همچنین اظهار می کنند:

«کلاً دوست ندارم با کسانی که در مناطق بهتر زندگی می کنند ارتباط برقرار کنم، چون از قضاوت هایشان خسته شده ام. مثلاً می گویند اینجا قاچاق زیاد است، مردمش فقیرند و افغان ها زیادند».

یکی از آنان اضافه می کند:

«اگر این منطقه از نظر امکانات رسیدگی می شد، وضع آن این قدر افتضاح نبود و ما هم از محل زندگی مان ناراضی نبودیم. اما الان از زندگی در این محله دل چرکین هستیم و دوست نداریم مجبور باشیم با مردم مناطق دیگر مواجه شویم. پسر من در مدرسه با دوستش دعوا کرد و به او گفته: برو بابا، تو توی منطقه ای وحشی و بی فرهنگ زندگی می کنی! این حرف برای ما خیلی خجالت آور است و باعث شده پسر مدام بگوید از اینجا برویم».

تضعیف اعتماد به نفس

تعدادی از مشارکت کنندگان بیاناتی دارند که نشان دهنده شکل گیری اعتماد به نفس پایین آن ها در نتیجه زندگی در این منطقه حاشیه ای است. این موضوع یکی از مقولات فرعی محسوب می شود که اثرات منفی بر روحیه، عملکرد و زندگی افراد دارد. یکی از آن ها می گوید:

«نگاه بدی به این منطقه وجود دارد. حتی مردم خانی آباد و صالح آباد که تقریباً کنار ما هستند و چندان از ما دور نیستند، فکر می کنند مردم اینجا فرهنگ بسیار پایینی دارند. آن ها تصور می کنند جرم و خشونت در اینجا زیاد است. ما خیلی راحت نیستیم بگوئیم اینجا زندگی می کنیم؛ آدم جرئت ندارد. حرف هایی می زنند مثل این که می گویند اینجا قاچاق مواد، دزد، معتاد و کارتن خواب زیاد است و منطقه ای پرت و بدون امکانات است».

فرد دیگری بیان می کند:

«من باید کاری کنم که وقتی خواستگارهای دخترم می آیند، از این منطقه بروم. بچه ام فردا چگونه باید بگوید کجا زندگی می کردم؟ دخترم با یکی از دانشگاه آشنا شده و او را دوست دارد و می خواهد بیاید خواستگاری، اما من مانده ام اگر بیایند اینجا را ببینند، فردا مرتب به دخترم خواهند گفت تو بچه فلان جا بودی».

عدم برقراری ارتباطات برون‌گروهی

برخی مشارکت‌کنندگان اذعان دارند که علاقه‌ای به برقراری ارتباط با افراد از گروه‌ها یا مناطق دیگر ندارند و علت این عدم تمایل را هم‌سنخ نبودن با دیگران می‌دانند. یکی از آن‌ها می‌گوید:

«من سی سال است که در این محل زندگی می‌کنم، از زمانی که اینجا زمین زراعی بود. وقتی از همدان آمدم، مستقیم وارد این محله شدم» (در همین لحظه خانمی با چادر رنگی از کنارشان زد می‌شود).

او ادامه می‌دهد:

«این خانم مال من است». (با خنده) «تصور کنید بخواهم این را ببرم یک منطقه خوب! اصلاً بلد است آنجا زندگی کند؟ اصلاً می‌تواند با فرهنگ آنجا کنار بیاید؟ نه! نمی‌تواند چون اینجا یاد گرفته. من هم دوست ندارم این‌ها را ببرم و حتی بچه‌هایم هم نمی‌توانند و من نمی‌خواهم با غریبه‌ها وصلت کنم».

فرد دیگری می‌گوید:

«تصور کنید بعضی وقت‌ها عده‌ای آدم جدید می‌آیند به محله ما، می‌آیند خانه‌ها را می‌بینند؛ حالا یا می‌خرند که بگذارند بماند و اجاره بدهند یا شاید از سرِ نداری مثل ما بیایند اینجا. وقتی می‌آیند خانه بخزند و اجاره بدهند، جوری رفتار می‌کنند که ما دوست نداریم اینجا بمانند. ما را کم‌ارزش می‌دانند و ما هم از آن‌ها خوشمان نمی‌آید».

با نگاهی به نظرات مشارکت‌کنندگان در این مقولات فرعی، می‌توان گفت رویکرد فرهنگی قادر است این مقولات را توضیح دهد. در رویکرد فرهنگی، نظریه‌پردازان معتقدند که عدم انطباق نگرش‌های افراد با میدان فرهنگی منجر به برکناری خودخواسته آن‌ها از این میدان می‌شود. طرد در رویکرد غیرفضایی یا فرهنگی، حاصل مرزبندی اجتماعی و شکل‌گیری پیوندهای همگون در اجتماعات گروهی بسته است که مانع تشخیص و آزادی اعضا می‌شود. در مقولات مطرح‌شده، مشاهده می‌شود مشارکت‌کنندگان از مسائلی صحبت می‌کنند که نشان‌دهنده عدم انطباق نگرش آنان با محیط زندگی و فرهنگشان است و این موضوع باعث دوری آن‌ها از این محیط می‌شود. همچنین، رویکرد فرهنگی طرد اجتماعی را بازتابی از تضعیف تعلق و پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی می‌داند که ناشی از رفتارها و نگرش‌های عاملان یا گروه است؛ یعنی پس از ایجاد حس طردشدگی در افراد، آن‌ها به نوعی از پایبندی به ارزش‌های گروه و محله دست می‌کشند و مسائلی مانند احساس عدم تعلق و ناهنجاری فرهنگی شکل می‌گیرد.

طبق پارادایم انحصار مفهوم طرد اجتماعی سیلور، طبقات و گروه‌های منزلتی که هویت‌های اجتماعی و فرهنگی متمایز دارند، احساس خوشایندی را در ساکنان ایجاد نمی‌کنند، زیرا ساکنان احساس می‌کنند این افراد از پرستیژی برخوردارند که آن‌ها از آن محروم‌اند و این حس طردشدگی را در آن‌ها تقویت می‌کند. بنابراین، آن‌ها از حضور افراد دیگر حتی برای خرید خانه در محله خود نیز رضایت ندارند. از این رو، طرد ذهنی که بازنمایی احساس افراد از وضعیت زندگی خود و ارزیابی میزان مطرود یا مشمول بودن آن‌هاست و شامل مقولاتی مانند رضایت از زندگی، رضایت از روابط اجتماعی و شاد یا منزوی بودن می‌شود (فیروزآبادی و صادقی، ۱۳۹۱)، در بیانات مشارکت‌کنندگان هویداست. تحقیق حاضر با پژوهش‌هایی مانند کلانتری (۱۳۹۹) که نابرابری‌های فضایی را بررسی کرده، غفاری و امیری (۱۳۸۹) که ارزش‌ها و عقاید مختلف را به عنوان بُعد فرهنگی طرد اجتماعی مطرح می‌کنند، بانک جهانی (۲۰۰۰) که تبعیض اجتماعی، انزوا، بی‌احترامی و بدرفتاری افراد قدرتمند در برابر فقرا و عدم امنیت و آرامش ذهنی را بررسی کرده و کابیر (۲۰۰۰) که تحقیر فرهنگی افراد برحسب هویتشان را به عنوان علت‌های طرد اجتماعی می‌داند، از لحاظ مفهومی قرابت دارد.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت موضوع، تحقیق حاضر با هدف بررسی احساس طرد اجتماعی در ساکنان منطقه حاشیه‌ای مرتضی‌گرد، به روش کیفی و با ابزار مصاحبه انجام شد. پس از رسیدن مصاحبه‌ها به اشباع نظری، تلاش شد اعتباریابی تحقیق از طریق ارتباط نزدیک با مشارکت‌کنندگان و کنترل مستمر محقق در تمام مراحل گردآوری داده‌ها صورت گیرد. یافته‌های این تحقیق نشان داد که ساکنان منطقه حاشیه‌ای مرتضی‌گرد دچار احساس طردشدگی ناشی از عوامل اقتصادی و فرهنگی شده‌اند.

در بررسی احساس طردشدگی، ویژگی‌های خاصی مشخص شد که عمدتاً در پی حس محرومیت نسبی به وجود می‌آید. در این مقاله، چهار مقوله اصلی شامل احساس داغ‌ننگ، نابرابری اقتصادی و سطح رفاه اجتماعی، مشکلات امنیتی و جرم و درنهایت تحول در ساختار روابط اجتماعی مطرح شده است. این مقولات اصلی متأثر از فقر درآمدی، مسائل اجتماعی و سایر زمینه‌های مؤثر بر طرد اجتماعی ساکنان منطقه است. تمامی این عوامل، به تداوم فقر و احساس محرومیت نسبی در ساکنان منطقه حاشیه‌ای مرتضی‌گرد منجر شده است.

تحقیق حاضر نشان داد که احساس داغ ننگ در ساکنان این منطقه دلایل متعددی دارد و تأثیرات روانی و اجتماعی نامناسبی برجای می‌گذارد. یکی از عوامل اصلی ایجاد این احساس، حضور اتباع و مهاجران، کارتن خواب‌ها و معتادان است که گویا تأثیر منفی بر ارزش‌ها و اخلاقیات محلی داشته و باعث افزایش بی‌اعتمادی و انزوا در جامعه کوچک آن‌ها می‌شود. حضور این افراد به نوعی زمینه‌ساز تبعیض، توهین و بی‌احترامی نسبت به ساکنان شده و همین امر باعث افزایش انزجار آن‌ها از این افراد شده است؛ درنهایت، این وضعیت موجب ایجاد احساس خطر و تنش در منطقه می‌شود. به این ترتیب، نوعی فشار اجتماعی ناشی از حضور این افراد شکل می‌گیرد که امنیت روانی ساکنان را تهدید کرده و به مرور منجر به شکل‌گیری طرد ذهنی در آن‌ها خواهد شد.

یکی دیگر از مقولات اصلی تحقیق، نابرابری اقتصادی و پایین بودن سطح رفاه اجتماعی است؛ این مقوله از مباحث کلیدی و بسیار مهم در فرآیند انتقال افراد از طرد عینی به طرد ذهنی به شمار می‌آید. نابرابری اقتصادی و فقدان رفاه مناسب می‌تواند منجر به ایجاد احساس عدم ارزشمندی، افزایش تبعیض و توهین به ساکنان مناطق حاشیه‌ای، احساس ناتوانی در تأمین نیازهای اساسی و درنهایت بروز احساس بی‌اعتمادی، انزوا و ناامنی روانی شود. توزیع ناعادلانه منابع و فرصت‌ها به شکل بارز و قطعی، در گذر زمان احساس عدم ارزشمندی و کاهش اعتماد را در ذهن و روح افراد پرورش می‌دهد و آن‌ها را از فقر درآمدی به سمت فقر قابلیت‌ی و از طرد عینی به طرد ذهنی سوق می‌دهد. تمام موارد یادشده که شامل احساس ناموفق بودن، عدم ارزشمندی و پس‌از آن احساس نا اطمینانی و انزوا می‌شود، فرد را در چرخه معیوب فقر گرفتار می‌کند. به بیان دیگر، حس محرومیت نسبی که در فرد شکل می‌گیرد، او را در این چرخه نگاه خواهد داشت.

یکی دیگر از مقولات اصلی مطرح در تحقیق، مشکلات امنیتی و جرم در منطقه است که خود قابلیت تشدید طرد اجتماعی را دارد؛ زیرا وجود جرم باعث ایجاد احساس ناتوانی، ناامنی و بی‌اعتمادی در میان ساکنان می‌شود و در نتیجه اعتماد آن‌ها به نهادهای دولتی و مراکز امنیتی کاهش می‌یابد. ساکنان بر این باورند که یا این مراکز آن‌ها را فراموش کرده‌اند یا توانایی کنترل وضعیت جرم و خلاف‌کاران را ندارند. افزایش این حس ناامنی، استرس و اضطراب را در طول زمان افزایش می‌دهد و فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه را کاهش می‌دهد؛ چراکه افراد خارج از منطقه نسبت به آن دید منفی دارند و تمایلی به سرمایه‌گذاری یا حضور در این مناطق حاشیه‌ای نشان نمی‌دهند. این امر باعث شکل‌گیری احساس بی‌ثباتی و طرد اجتماعی در میان ساکنان می‌شود.

مقوله اصلی دیگر، تغییر در روابط و تعاملات اجتماعی میان ساکنان منطقه است که پیامدی از سایر مقولات مطرح شده است. این تغییرات در روابط، کاهش اعتماد و تعاملات مثبت و همچنین ناامیدی از افراد و محیط اجتماعی، به انزوا و ایزوله شدن ساکنان منجر شده و احساس طرد اجتماعی و جدایی را افزایش می دهد. به دنبال آن، شکل گیری و تشدید احساس عدم ارزشمندی، افسردگی و گاهی اختلالات روانی از دیگر پیامدهای این موضوع است. بنابراین، جهت افزایش روابط اجتماعی سالم، ارتقای اعتماد و تعاملات مثبت، موارد زیر باید رعایت شود:

۱. شهرداری و شورای محله اقداماتی برای بهبود فضاهای فرهنگی و تفریحی انجام دهند.
۲. وزارت آموزش و پرورش می تواند فرصت های آموزشی برابر برای کودکان حاشیه نشین جهت کاهش تبعیض در مدارس ایجاد کند.
۳. کمیته امداد امام خمینی با حمایت های مالی و کمک های معیشتی و توانمندسازی اقتصادی ساکنان می تواند به کاهش احساس طرد شدگی کمک کند.
۴. نیروی انتظامی با ایجاد امنیت اجتماعی و روانی و کاهش تبعیض و برخورد محترمانه با ساکنان در جهت ایجاد محیط امن تلاش کند.
۵. استانداری می تواند با سیاست گذاری و تأمین اعتبار پروژه های منطقه ای در جهت ایجاد زیرساخت ها به بهبود شرایط محله کمک کند.
۶. کارآفرینان می توانند با راه اندازی کسب و کارهای کوچک در منطقه و استخدام نیروی محلی زمینه های ایجاد اشتغال را فراهم کنند.
۷. اختصاص بودجه به بعضی شرکت ها به منظور انجام پروژه های فرهنگی، محیط زیستی در منطقه حاشیه ای می تواند به بهبود شرایط زیست محیطی یاری رساند.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۷۲). پارادایم و جامعه شناسی. نامه علوم اجتماعی، ۳(۰)، شماره پیاپی ۱۱۸۴.
- اشتراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۸). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه ای (ابراهیم افشار، مترجم). تهران: نی.
- بلالی، اسماعیل (۱۳۸۹). طرد اجتماعی اقوام در آینه آمار: بررسی بودجه های استان های ترک نشین و کردنشین. مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۴(۲)، ۱-۱۹.
- بلیک، مور (۱۳۸۵). مقدمه ای بر اجتماعی (علی اصغر سعیدی و سعید صادقی حقه، مترجمان). تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.

- بوردیو، پی‌پر (۱۳۹۳). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی (حسن چاووشیان، مترجم). تهران: ثالث.
- بون ویتز، پاتریس (۱۳۹۰). درس‌هایی از جامعه‌شناسی پی‌پر بوردیو (جهانگیر جهانگیری و حسن پورسفید، مترجمان). تهران: آگه.
- پارسا زاده، ناصر و خوش قامت، محمد. (۱۳۹۶). بررسی جامعه‌شناختی رابطه حاشیه‌نشینی، فرهنگ فقر، امنیت اجتماعی در نقاط شهری ایران (مورد مطالعه شهر همدان). فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی همدان، ۱، ۶۲-۸۴.
- جهانی نسب، احمد. (۱۴۰۱). در آراء و اندیشه‌های «همبستگی اجتماعی»: بررسی مفهوم ابن خلدون و امیل دورکیم. فصلنامه علمی-پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۲(۱)، ۱۴۹-۱۶۸.
- ربانی، رسول، عریضی، فروغ‌السادات، وارثی، حمیدرضا و حسینی، محمدرضا (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی آن در شهر اهواز. مجله جامعه‌شناسی کاربردی، ۴(۷)، ۸۹-۱۱۴.
- زبیرا، مارتین (۱۳۸۵). نظریه‌های جامعه‌شناسی پردازندگان اجتماعی (سید حسن حسینی، مترجم). تهران: آن.
- شالچی، سمیر و قلی‌پور، صفیه (۱۳۹۷). طرد اجتماعی زنان در سکونت‌گاه‌های غیررسمی (محلّه اسلام‌آباد تهران). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۷(۲۷)، ۱-۳۱.
- شرافت، سجاد، ازکیا، مصطفی، وثوقی، منصور و میرزایی، محمد (۱۳۹۷). فهم تجربه زیسته طرد اجتماعی در بین فقرای روستایی استان ایلام: رویکردی کیفی. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۴(۱۶)، ۱-۳۹.
- غفاری، غلامرضا و امید، رضا (۱۳۸۹). چرخش مفهومی و نظری از فقر به سازه مطرودیت اجتماعی. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۴، ۳۶-۶۷.
- فیروزآبادی، سیداحمد و صادقی، علیرضا (۱۳۹۱). طرد اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به محرومیت، تهران: جامعه‌شناسان.
- گزنفل، مایکل (۱۳۸۹). مفاهیم کلیدی بوردیو (محمد مهدی لیبی، مترجم). تهران: افکار.
- قاضی‌نژاد، مریم (۱۳۹۲). طرد اجتماعی جوانان، علل و پیامدها. طرح پژوهشی مصوب وزارت ورزش و جوانان.
- کلانتری، بهرنگ (۱۳۹۹). ارزیابی و تحلیل شاخص‌های طرد اجتماعی در فضای شهری (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ شهرداری تهران). جغرافیای اجتماعی شهری، ۷(۲)، ۱-۲۶.
- محسنی‌تبریزی، علیرضا و زرین‌کفشیان، غلامرضا (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر طرد اجتماعی معلولان: مطالعه موردی معلولان جسمی و حرکتی تحت پوشش بهزیستی شهرستان ری. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۶(۲)، ۳۵۲-۳۲۷.
- ناریان، ربیا، چمبرز، رابرت، شاه، میراک و پیتسش، پتی (۱۳۹۰). صدای فقرا، فریاد برای تغییر (پیامدهای توسعه) (مصطفی ازکیا و جمال رحمتی‌پور، مترجمان). تهران: کیهان.
- Aya K, A. B. E. (2010). Social exclusion and earlier disadvantages: An empirical study of poverty and social exclusion in Japan. *Social Science Japan Journal*, 13(1), 5-30.

- Bayram, N., Aytac, S., Aytac, M., Sam, N., & Bilgel, N. (2012). Poverty, social exclusion, and life satisfaction: A study from Turkey. *Journal of Poverty*, 16(4), 375-391.
- Bradshaw, J. (2000). Poverty and social exclusion in Britain. Report. Findings. Joseph Rowntree Foundation, York.
- Chakravarty, S. R. (2009). *Inequality, polarization and poverty: Advances in distributional analysis*. New York, NY: Springer New York.
- Dahl, E., Fløtten, T., & Lorentzen, T. (2008). Poverty dynamics and social exclusion: An analysis of Norwegian panel data. *Journal of Social Policy*, 37(2), 231-249.
- European Commission. (2013). *Social inclusion and protection: Tackling social exclusion in the European Union*. Brussels, Belgium: European Commission.
- Eurostat. (2018). *Social exclusion*. European Commission. Retrieved January 22, 2026, from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/ilc_peps01n.
- Godfrey, S. B, Tackett, A, (2009). Othering, Marginalisation and Pathways to Exclusion in Health, In, *Theorising Social Exclusion*, Tackett, A, Cripps, B. R, Nevill, A, Lamaro, G, Graham, M and Barter-Godfrey, S, Routledge.
- Kabeer, N. (2000). Social exclusion, poverty and discrimination: Towards an analytical framework. *IDS Bulletin*, 31(4), 83-97.
- Kelles-Viitanen, A. (1999). Social inclusion of vulnerable groups: A background paper for the ADB / World Bank Social Forum, 9-12 Nov.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., & Patsios, D. (2007). *The multi-dimensional analysis of social exclusion*. Department for Communities and Local Government (DCLG).
- Pierson, J. (2002). *Tracking social exclusion*, Rutledge.
- Saunders, P., & Tsumori, K. (2002). Poor concepts: "Social exclusion", poverty and the politics of guilt. *Policy: A Journal of Public and Ideas*, 18(2), 32-45.
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*, Master of Trinity College, Cambridge, and Lamont University Professor Emeritus, Harvard University, Social Development.
- Social Exclusion Unit, (2008). *Social Exclusion and Why It Matters* In David Byrne. *Social Exclusion*, 333-347.
- Tabuga, A. D., Mina, C. D., Reyes, C. M., Asis, R. D., & Datu, M. B. G. (2011). Dynamics of poverty in the Philippines: Distinguishing the chronic from the transient poor (Discussion Paper No. DP 2011 31). *Philippine Institute for Development Studies*.
- Wang, Z., Zhang, F., & Wu, F. (2016). Intergroup neighbouring in urban China: Implications for the social integration of migrants. *Urban Studies*, 53(4), 651-668.
- Werden, G. J. (2003). The 1982 merger guidelines and the ascent of the hypothetical monopolist paradigm. *Antitrust LJ*, 71, 253.

References in Persian

- Azadarmaki, T. (1993). Paradigm and sociology. *Social Sciences Letter*, 3(0), 1,184.
- Belali, I. (2010). Social exclusion of ethnic groups in light of statistics: A study of budgets of Turkish- and Kurdish-populated provinces. *Iranian Journal of Social Studies*, 4(2), 20–35.
- Blackmore, B. (2006). An introduction to social policy (A. S. Saeidi & S. S. Hagh, Trans.). Tehran: Institute for Social Security Research.
- Bourdieu, P. (2014). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (H. Chavoshian, Trans.). Tehran: Sales.
- Boudon, P. (2011). *Lessons from Pierre Bourdieu's sociology*. Tehran: Agah.
- Firouzabadi, S. A., & Sadeghi, A. (2012). *Social exclusion: A sociological approach to deprivation*. Tehran: Sociologists Publications.
- Ghaffari, G., & Omidi, R. (2010). Conceptual and theoretical shift from poverty to the construct of social exclusion. *Quarterly Journal of Welfare Planning and Social Development*, 4, 36–67.
- Ghajari, S., & Qolipour, S. (2018). Social exclusion of women in informal settlements (Islamabad neighborhood of Tehran). *Urban Sociological Studies*, 7(27), 1–31.
- Jahani Nasab, A. (2022). In the ideas and thoughts of “social cohesion”: A study of Ibn Khaldun and Émile Durkheim. *Scientific–Research Quarterly of Social Theories of Muslim Thinkers*, 12(1), 149–168.
- Kabeer, N. (2000). Social exclusion, poverty and discrimination: Towards an analytical framework. *IDS Bulletin*, 31(4), 83–97. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2000.mp31004007.x>
- Kalantari, B. (2020). Evaluation and analysis of social exclusion indicators in urban space (case study: District 12, Tehran Municipality). *Urban Social Geography*, 7(2, No. 17), 1–26.
- Ghazinezhad, M. (2013). Youth social exclusion: Dimensions and indicators (A study in Tehran and suburbs). *Strategic Studies of Sport and Youth*, 12(19), 49–80.
- Parsa Zadeh, N., & Khoshghamat, M. (2017). Sociological study of the relationship between marginalization, culture of poverty, and social security in Iranian urban areas (Case study: Hamadan). *Scientific–Specialized Quarterly of Police Knowledge of Hamadan*, 1, 62–84.
- Rabani, R., Arizi, F. S., Varehti, H. R., & Hosseini, M. R. (2009). Study of factors affecting the formation of marginalization and its social consequences in Ahvaz. *Applied Sociology Journal*, 12, 23–35.
- Sharaft, S., Azkia, M., Vosoughi, M., & Mirzaei, M. (2018). Understanding the lived experience of social exclusion among rural poor in Ilam Province: A qualitative approach. *Social Work Research Journal*, 4(16), 1–39.
- Sirousi, A., & Corbin, J. (2019). *Basics of qualitative research: Techniques and stages*

- of grounded theory (E. Afshar, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney.
- Zibra, M. (2006). Theories of social exclusion (S. Hosseini, Trans.). Tehran: An.
  - Mohseni Tabrizi, A., & Zarrin Kafshian, G. (2015). Study of factors affecting social exclusion of the disabled: A case study of physically and mobility-impaired individuals under welfare support in Rey County. *Iranian Social Issues Review*, 6(2), 327–352.
  - Narian, R., Chambers, R., Shah, M., & Petsch, P. (2011). Voice of the poor, cry for change: Development outcomes (M. Azkia & J. Rahmatipour, Trans.). Tehran: Keyhan Publishing.

[DOI: 10.61882/jspi.16.4.51]

[DOR: 20.1001.1.24766933.1404.16.4.2.2]

[Downloaded from jspi.khu.ac.ir on 2026-06-28]